

E-bøker i norske universiteter og høghskoler : status og utfordringer

UH-nett Vest, april 2011

Contents

Table of Contents

BAKGRUNN OG MANDAT.....	4
OM UH-NETT VEST	4
UH-NETT VEST OG E-BØKER	4
ARBEIDET	5
HVA ER E-BØKER?	6
<i>E-bok vs P-bok</i>	6
STATUS I NORGE	7
GENERELT	7
NORSKE E-BOKAKTØRER	8
BOKHANDLERE	8
<i>Den norske bokdatabasen (Bokbasen.no)</i>	8
<i>EMVIEM</i>	9
BIBLIOTEKINITIATIV	9
<i>BS Weblån</i>	9
<i>Elån-prosjektet ved Buskerud fylkesbibliotek</i>	10
<i>Bokhylla.no</i>	10
KONSORTIER OG E-BØKER	11
STØTTEORDNINGER FOR E-BØKER (KULTURRÅDET)	11
SPØRREUNDERSØKELSE E-BØKER I NORSKE UNIVERSITET OG HØGSKOLER.	11
INTERNASJONAL UTVIKLING	14
FORSKNING PÅ BRUK AV E-BØKER I HØYERE UTDANNING	14
ULIKE DIGITALISERINGSPROSJEKTER	17
<i>Google Books</i>	18
<i>Europeana</i>	19
<i>Internet Archive</i>	19
<i>Prosjektene Runeberg og Gutenberg</i>	20
<i>JSTOR</i>	20
FORRETNINGSMODELLER.....	21
ENKELTTITLER	21
<i>Bibliotekstyrt</i>	21
<i>Brukerstyrt</i>	22
PAKKER	22
KJØP ELLER ABONNEMENT	22
VALG AV MODELL	23
UTVIKLING AV FORRETNINGSMODELLER INNEN VITENSKAPELIG PUBLISERING	23
AGGREGATOR/BOKHANDLER	24
FORLAG	24
TEKNOLOGI OG FUNKSJONALITET	25
SØK OG GJENFINNING	25
FILFORMATER	27
DRM – DIGITAL RIGHTS MANAGEMENT	27

LESEBRETT OG ANDRE MOBILE LESERE.....	28
LESING OG LÆRING PÅ SKJERM VS PAPIR.	29
LÆREBØKER / PENSUMLITTERATUR / DIGITALE KOMPENDIER	30
PENSUMLITTERATUR PÅ LESEBRETT	31
<i>Universitetet i Oslo</i>	31
<i>Universitetet i Agder</i>	32
ELEKTRONISKE KOMPENDIER.....	32
MARKEDSFØRING AV E-BØKER I UH-SEKTOREN	34
BEHOV FOR KOMPETANSE I BIBLIOTEKENE	34
KRITERIER OG BETINGELSER FOR ANSKAFFELSE AV E-BØKER	35
KONKLUSJONER OG ANBEFALINGER	36
REFERANSELISTE	37
VEDLEGG 1 SPØRREUNDERSØKELSE OM E-BØKER I NORSKE UNIVERSITETS- OG HØGSKOLER	39
VEDLEGG 2 OVERSIKT OVER NOEN LEVERANDØRER AV E-BØKER (SEPARAT DOKUMENT)	46

BAKGRUNN OG MANDAT

OM UH-NETT VEST

UH-nett Vest er et formelt nettverkssamarbeid mellom fem institusjoner: Universitetet i Bergen, Høgskolen i Bergen, Høgskulen i Sogn og Fjordane, Høgskulen i Volda og Høgskolen Stord/Haugesund. Nettverket ble opprettet 1.januar 2008, og samarbeidsavtalen gjelder for fem år framover. Nettverket skal i første omgang styrke den faglige aktiviteten ved hver enkelt institusjon. De enkelte institusjonene skal fremdeles være egne, selvstendige institusjoner, og videreutvikle egne særtrekk og fortrinn. Men sammen skal nettverket ta en tydelig regional, nasjonal, og internasjonal rolle når det gjelder utdanning og forskning.

Biblioteknettverket i UH-nett Vest ivaretar bibliotekenes rolle i dette samarbeidet. Det er bl.a. opprettet et eget regionalt konsortium som forhandler fram avtaler med leverandører om elektroniske ressurser for de 5 bibliotekene. I første omgang er dette en pilot, også med midler fra ABM-utvikling for å teste ut metoder og modeller som kan skaleres til nasjonalt nivå.

UH-NETT VEST OG E-BØKER

Bibliotekene i UH-nett Vest har kommet ulikt når det gjelder anskaffelse og markedsføring av e-bøker i undervisning og forskning. Av bibliotekene i UH-nett Vest har UiB flest e-boktitler med ca 200 000.

Ved UiB ble det laget en utredning om e-bøker i 2003. Utredningen dannet grunnlaget for UiBs første anskaffelser. Mange av rapportens konklusjoner er fremdeles gyldige, men i de seks årene som har gått siden utredningen ble laget har det vært en sterk utvikling både teknologisk og tilbudsmessig når det gjelder e-bøker.

Biblioteknettverket i UH-nett Vest ønsket derfor å gjennomføre en ny utredning om e-bøker i undervisning og forskning, basert på UiB sin utredning fra 2003. Utredningen skal blant annet se på innholdstilbud (referanseverk, monografier, boksamlinger), plattformer, betingelser for bruk (inkludering i elektronisk pensum).

E-bokutredningen skal også komme med forslag til hvordan tilbudet innenfor e-bøker kan spres ut til de ulike brukergruppene ved institusjonene (markedsføring) samt danne grunnlag for et kompetansehevingstilbud til de ansatte i UH-nett Vest-bibliotekene i form av et seminar og en "teknologiovervåkingsdugnad".

Det er også større aktivitet på e-bokmarkedet i dag enn i 2003, og en oppdatering av status var ønsket fra UH-nett Vest sin side. En slik oppdatering vil nok være utdatert på noen områder i det øyeblikk den ferdigstilles siden e-bokmarkedet er inne i en dynamisk fase, bl.a. utløst av ny teknologisk utvikling for mobile leseinnretninger.

Det ble oppnevnt en arbeidsgruppe for utredningen med representanter fra alle 5 institusjoner:

Ane Landøy, Universitetsbiblioteket i Bergen, leder

Silje Eikrem Færøy, Høgskulen i Volda

Ann Elisabeth Opland, Høgskulen i Sogn og Fjordane

Tonje Velde, Høgskolen Stord / Haugesund

Ragnhild Vingsand, Høgskolen i Bergen

Kristine Abelsnes har fungert som sekretær for utredningen.

Gruppen har følgende mandat:

Gruppen skal kartlegge tilbudet av elektroniske bøker og vurdere universitets- og høyskolebibliotekenes rolle i forbindelse med anskaffelse, presentasjon og utnyttelse av e-bøker. Med "elektroniske bøker" forstås her bøker som kan gjøres tilgjengelige på nett på standard arbeidsstasjoner (PC, Mac, UNIX). Online tidsskrifter og bibliografiske databaser/indekser faller utenom gruppens mandat, men ellers bør gruppen selv vurdere hva slags publikasjoner det er naturlig å ta med og hvordan de best kan inndeles og beskrives.

Hvis mulig, skal gruppen skissere en anbefalt strategi for anskaffelse av elektroniske bøker ved UH NettVest-bibliotekene de nærmeste par årene.

Gruppen vurderer selv hvilke andre spørsmål og sammenhenger som bør diskuteres i forbindelse med e-bøker, for eksempel erfaringer ved andre høyskoler og universitet, teknologisk utvikling, kommersielle problemstillinger forholdet til pensumlitteratur/elektroniske kompendier.

Gruppens arbeid framlegges i form av en kort rapport, helst i webformat med lenker til de viktigste referansene. Rapporten overleveres UH NettVest Bibliotekgruppen innen 1.4.2011.

ARBEIDET

Arbeidsgruppen har hatt 5 møter. Mellom møtene har arbeidsmetoden vært epost og deling av dokumenter på Google Docs.

Arbeidet har vært preget av den fasen som e-bokmarkedet synes å være i – det har vært som å skyte på et mål som beveger seg hele tiden.

Parallelt med utredningsarbeidet har UH-nett Vest bibliotekkonsortium fra 1. januar 2011 inngått en avtale med Springer om tilgang til deres e-bøker for følgende fagområder (utgivelsesår 2005 – 2011):

Behavioral Science

Business and Economics

Humanities, Social Sciences and Law

Engineering

Medicine

Denne avtalen gjelder for de 4 høyskolene i UH-nett Vest. Universitetet i Bergen hadde allerede avtale med Springer for e-bøker via ABM-utviklings konsortium. Erfaringene med denne tilgangen er tatt med i utredningen i den grad det forelå noen klare indikasjoner pr. avslutning av utredningsarbeidet.

På grunn av stort arbeidspress for medlemmer av arbeidsgruppen ble leveringsdato utsatt til 26. april.

HVA ER E-BØKER?

Det er stor uenighet om hvordan begrepet 'e-bok' skal defineres. Mange inkluderer behovet for en e-bokleser som et minstekrav for at et elektronisk dokument skal kunne kalles e-bok. Utvalget har valgt å bruke følgende definisjon av begrepet:

Med "e-bøker" forstås her elektroniske versjoner av bøker som gjøres tilgjengelige og kan leses over datanett (Internett) på vanlige dataterminaler eller andre digitale innretninger

Denne definisjonen dekker både e-bøker som opprinnelig er produsert og publisert digitalt og verk som er skannet fra en trykt utgave.

E-BOK VS P-BOK

For bibliotek og brukere har e-boka har en del klare fordeler som papirboka ikke har:

- Den kan ikke bli skadet eller stjålet
- Den er tilgjengelig også utenom åpningstid
- Den når i større grad fram til studenter/ansatte som vanligvis ikke oppsøker biblioteket

- Den gir mulighet for at flere kan lese den samme boken samtidig, uten ventelister (hvis avtalen tillater det)
- Mulighet for å søke i fulltekst, lett å finne enkeltkapitler, laste ned og kopiere
- Lenker til aktuelle kilder, referanser
- Kan bygge inn direkte søk i ordbok/leksikon
- Mulighet for lyd, inkludert tekst til tale, og video
- Rask anskaffelse (ingen fysisk forsendelse)
- Stor informasjonsmengde tar liten plass

Men en skog av ulike plattformer, formater, leverandører og forretningsmodeller med ulike betingelser for bruk gjør at bibliotekene og brukerne likevel sliter med å orientere seg. Dessuten har papirboka noen fordeler som e-boka ikke har, i alle fall ikke ennå:

- Brukeren (eller biblioteket) kan gi eller låne "sitt eksemplar" av en p-bok videre til andre (for bibliotekene, til andre bibliotek),
- det gis et umiddelbart inntrykk av omfang og hvor man befinner seg i boka
- det kreves ikke spesiell programvare eller verktøy for lesing
- p-boka har full mobilitet, den kan fraktes og brukes overalt og trenger ikke lading
- Det fysiske og håndgripelige utgjør en helhet som mange opplever som en verdi i seg selv
- brukeren (eller biblioteket) har fullt eierskap til det eksemplaret de har anskaffet

For papirboka reguleres bruken i bibliotek av godt etablerte ordninger knyttet til lån, kopiering m.m. Disse varierer ikke fra utgiver til utgiver eller er avhengig av hvor boka er kjøpt. Så selv om e-boka har fordeler og kvaliteter som p-boka mangler, så er det ikke dermed sagt at overgangen er verken enkel eller billig. Bibliotekene har imidlertid den fordel at de har vært gjennom en lignende overgang tidligere, nemlig overgangen fra p-tidsskrifter til e-tidsskrifter. Erfaringene og lærdommene fra denne overgangen brukes da også i tilnærmingen til kjøp av e-bøker.

STATUS I NORGE

GENERELT

Det er for tiden (tidlig 2011) bevegelse på e-bokfronten i Norge. Den norske bokdatabasens tjeneste for e-bøker ble lansert i begynnelsen av april, og det har vært mye i diskusjon i pressen og sosiale medier rundt funksjonalitet, modell innhold og pris.

Foreløpig ser det imidlertid ut for at det er lite på e-fronten når det gjelder norske fagbøker og lærebøker for høyere utdanning.

Det ser ut for at det norske e-bokmarkedet foreløpig er preget av fragmentering og beskyttelse. De store forlagene som eier de store bokhandelkjedene har sin egen løsning, mens uavhengige forlag går sammen om andre løsninger. Pr. april 2011 er det i underkant av 2000 norske titler tilgjengelige (og nesten ingen nye), og brukerne må ha kontoer flere steder for å tilgang til disse. Det er for tidlig å trekke konkrete eller bastante konklusjoner, men starten har ikke vært uten problemer og kritikk fra dem som skal være brukere og kunder.

NORSKE E-BOKAKTØRER

Vi har i dette kapitlet tatt med en del initiativ som ikke spesifikt (eller ikke i det hele tatt) er rettet mot fag- og forskningssektoren og heller ikke spesifikt for bibliotek. Hensikten med å likevel ta dette med er for å gi et generelt "snapshot" av landskapet for e-bøker i Norge tidlig i 2011.

BOKHANDLERE

DEN NORSKE BOKDATABASEN (BOKBASEN.NO).

Den norske bokdatabasen eies av de store forlagene, mange av bokhandlerne og distribusjonssentralene, og er en tjeneste primært for bokbransjen. E-bøker via bokbasen.no ble lansert 4. april.

Bokbasen selger altså ikke e-bøker direkte til sluttbrukere, så det er ikke i seg selv en e-bokhandel eller nettbokhandel, men den distribuerer e-bøker til 14 ulike bokhandlere som så selger videre via sine nettbutikker.

På nettsiden til Den norske bokbasen står dette:

"Distribusjonsløsningen vår følger de mest utbredte internasjonale formatstandardene; EPUB og PDF (versjon 1.6. eller nyere) er fleksible formater som bl.a. sikrer at teksten blir flytende, det vil si at e-boka tilpasser seg ulike skjermer og leseplater og dermed sikrer en best mulig leseopplevelse, uavhengig av skjermstørrelse. Formatvalget medfører også at vi ikke ønsker å binde leserne til bestemte apparater, men leverer filer som kan leses av flest mulig teknologiske løsninger. EPUB vil etter manges mening gi den beste leseopplevelsen.

Det er forlaget i samarbeid med forfatteren, som bestemmer hvilken type rettighetsadministrasjon e-boken skal ha: (1) kopibeskyttelse (Teknisk DRM), (2)

vannmerking (sosial DRM) eller (3) ingen kopibeskyttelse. Vår løsning støtter alle nivåene og nettbokhandelen din plikter å gjøre deg oppmerksom på hvilke rettigheter og plikter som følger med den tittelen du vil kjøpe.”

Bøkene kan imidlertid ikke lastes ned på Kindle siden Kindle ikke støtter Adobes DRM (Digital Rights Management).

Det ble opprinnelig sagt at Bokdatabasen skulle være en distribusjonssentral for alle som ønsket å selge e-bøker gjennom dem. Men den 24. mars [melder Aftenposten](#) at eierne har bestemt at bare de som har aksjer i selskapet, kan selge bøker via Bokdatabasen. I følge Bokdatabasen er dette gjort for å beskytte den investeringen aksjonærene har gjort. De fleste norske bokhandlere er med, de største kjedene eies jo av de store aksjonærene. Men også flere uavhengige er med gjennom sammenslutningen Fri Bokhandel som er aksjonær. Så dette får først og fremst konsekvenser for eventuelle utenlandske bokhandlere som ønsker å delta på det norske e-bokmarkedet.

Bokskya

Bokbasen.no har utviklet en webapplikasjon for lesing og lagring av e-bøker som har fått navnet Bokskya. I Bokskya vil hver enkelt leser kunne lagre sine e-bøker uavhengig av hvor de er kjøpt eller lånt og kunne laste dem ned på ulike enheter og lese online eller offline. Bokbasen har tidligere utviklet en løsning for nedlasting av e-bøker og lesing på lesebrett (utenom Kindle), og med Bokskya blir bøkene samlet for brukeren og også tilgjengelige på andre mobile leseinnretninger.

EMVIEM

Nettstedet Emviem ble lansert 1. april 2011, og er en bokdatabase og en e-bokhandel for bøker og e-bøker fra flere mindre forlag i Norge, inkludert Fagbokforlaget og Samlaget. Basen inneholder også noen svenske og finske titler. Bak selskapet Emviem står et sveitsisk firma, MVM Distribution Services.

BIBLIOTEKINITIATIV

BS WEBLÅN

Biblioteksentralen har laget en løsning for utlån av digitale dokumenter (e-bøker, lydbøker, musikk, film) som ennå ikke er tatt i bruk. Biblioteket kjøper tilgang til et visst antall eksemplarer som hvert bare kan lånes av én låner om gangen. BS Weblån er koblet opp mot lånerregisteret til biblioteket og bibliotekets katalog. Tjenesten vil bli tilbudt til både enkeltbibliotek og til konsortier. Biblioteksentralen forhandler med forlagene om rettigheter osv på vegne av sine kunder. Biblioteksentralen er eid av bl.a. de norske kommunene og jobber derfor bare med en løsning for folkebibliotekene.

ELÅN-PROSJEKTET VED BUSKERUD FYLKESBIBLIOTEK

Cappelen Damm har som første norske forlag vært med i et prøveprosjekt om utlån av e-bøker i samarbeid med Buskerud fylkesbibliotek. Cappelen Damm drifter elån-portalen, men den integreres med bibliotekets hjemmesider. Når bibliotekaren logger inn i portalen kan han administrere sidene i portalen og legge inn nyhetsartikler og lignende i tillegg til lister over bøker som presenteres for brukene. Flere biblioteker kan også samarbeide om dette innholdet. Cappelen har valgt samme løsning som BS Weblån med én bok – én bruker. Man kjøper en lisens på 5-15 eksemplarer av hver bok. Men man betaler ikke før den første låneren vil låne boka. Det er ikke noe teknisk i veien for å tilby andre prismodeller, det er mer et rettighetsspørsmål. Elån-portalen er kompatibel med den norske bokdatabasen.

BOKHYLLA.NO

Bokhylla.no er et prøveprosjekt der Nasjonalbiblioteket har inngått avtale med Kopinor om digitalisering og tilgjengeliggjøring av norsk litteratur fra tre tiår (1790-, 1890- og 1990-tallet). Avtalen mellom Nasjonalbiblioteket og Kopinor ble undertegnet på Verdens bokdag 23. april 2009. Den omfatter om lag 48 000 norske bøker som er tilgjengelige på Nasjonalbibliotekets nettsted i fulltekst, foreløpig ut prosjektperioden 2009-2011. Etter dette må man eventuelt forhandle på nytt om videre tilgjengeliggjøring. Nasjonalbiblioteket betaler et vederlag til Kopinor for å gjøre de skannede verkene tilgjengelige via bokhylla.no. med et størrelsesbeløp på ca 5,5 mill årlig, som fordeles videre til opphavsmenn og utgivere fra Kopinor. Avtalen omfatter i utgangspunktet alle norske bøker utgitt i de tre tiårene, men rettighetshaverne har anledning til å trekke enkeltbøker ut av avtalen. Bøkene er tilgjengelige på NBDigital og kan leses men ikke kopieres, lastes ned eller skrives ut. I følge Kopinor dreier det seg altså ikke om noen ordinær e-bokvirksomhet og er dermed ikke i konkurranse med bokmarkedet for øvrig. De mener at tilgangen snarere vil stimulere litteraturinteressen, og at bokbransjen selv vil etablere s.k. behovstrykking (print on demand) via bokhylla.no.

Bøkene er katalogisert i BIBSYS med lenke til fulltekst og er på den måten tilgjengeliggjort for norske fag- og forskningsbibliotek. Men det er altså verdt å merke seg at rettighetsbelagte bøker kan forsvinne fra Bokhylla, og man kan risikere at prosjektet ikke blir videreført.

Bokhylla.no har et besøk på ca. 10 – 15.000 unike IP-adresser pr. måned, og hver enkelt bruker relativt lang tid på nettstedet og henter fram flere sider. Det kan være et paradoks at godt besøk kan føre til at rettighetshaverne blir mer skeptiske til prosjektet.

Prosjektet skal evalueres i løpet av 2011, bl.a. gjennom brukerundersøkelser.

KONSORTIER OG E-BØKER

For elektroniske tidsskrifter er det etablert konsortier for å effektivisere forhandlinger og for å oppnå bedre priser for medlemmene i konsortiet. Det er naturlig å videreføre konsortieordningen også for e-bøker. Konsortieordningen via tidligere ABM-utvikling – nå overført til Cristin ved UiO – har stort sett avtaler direkte med utgivere og ikke via mellomledd/aggregatorer, (som for eksempel EBSCO, Swets). ABM-utvikling/Cristin har kun avtale med Safari og Springer om e-bøker. Det har heller ikke vært noen etterspørsel etter nye avtaler på området, ennå. UH-nett Vest sitt bibliotekkonsortium har som tidligere nevnt inngått en avtale om tilgang til 5 emnesamlinger fra Springer for høgskolene i UH-nett Vest. Universitetsbiblioteket i Bergen hadde allerede avtale for alle samlingene som en del av den totale Springer-avtalen.

STØTTEORDNINGER FOR E-BØKER (KULTURRÅDET)

Kulturrådet har i flere år vært opptatt av e-bøkenes rolle når det gjelder støtteordningene for litteratur i Norge, dvs. primært innkjøpsordningene, men også bibliotekvederlagt som i dag er knyttet opp til antall fysiske bind i bibliotekene. Forfatteren Morten Harry Olsen har vært engasjert for å utrede området. Han laget en rapport i 2009 som er fulgt opp med en ny statusrapport i januar 2011. For fagbibliotekene har ikke innkjøpsordningene noen direkte betydning, men tankene rundt utvikling av modeller for salg, distribusjon og rettighetshåndtering i rapporten er en del av bakteppet for det nokså ferske norske e-bokmarkedet.

SPØRREUNDERSØKELSE E-BØKER I NORSKE UNIVERSITET OG HØGSKOLER.

I forbindelse med denne utredningen ble det gjennomført en begrenset spørreundersøkelse ved norske universitet og høgskoler (statlige og private) om anskaffelse og bruk av e-bøker. Resultatene i undersøkelsen er gjengitt i detalj i Vedlegg 2 til utredningen.

Spørreskjemaet ble sendt ut til 45 institusjoner v/bibliotekene, og 34 institusjoner svarte, noe som gir en svarprosent på i overkant av 75. Det igjen betyr at svarene sannsynligvis gir et representativt bilde av status for e-bøker i sektoren.

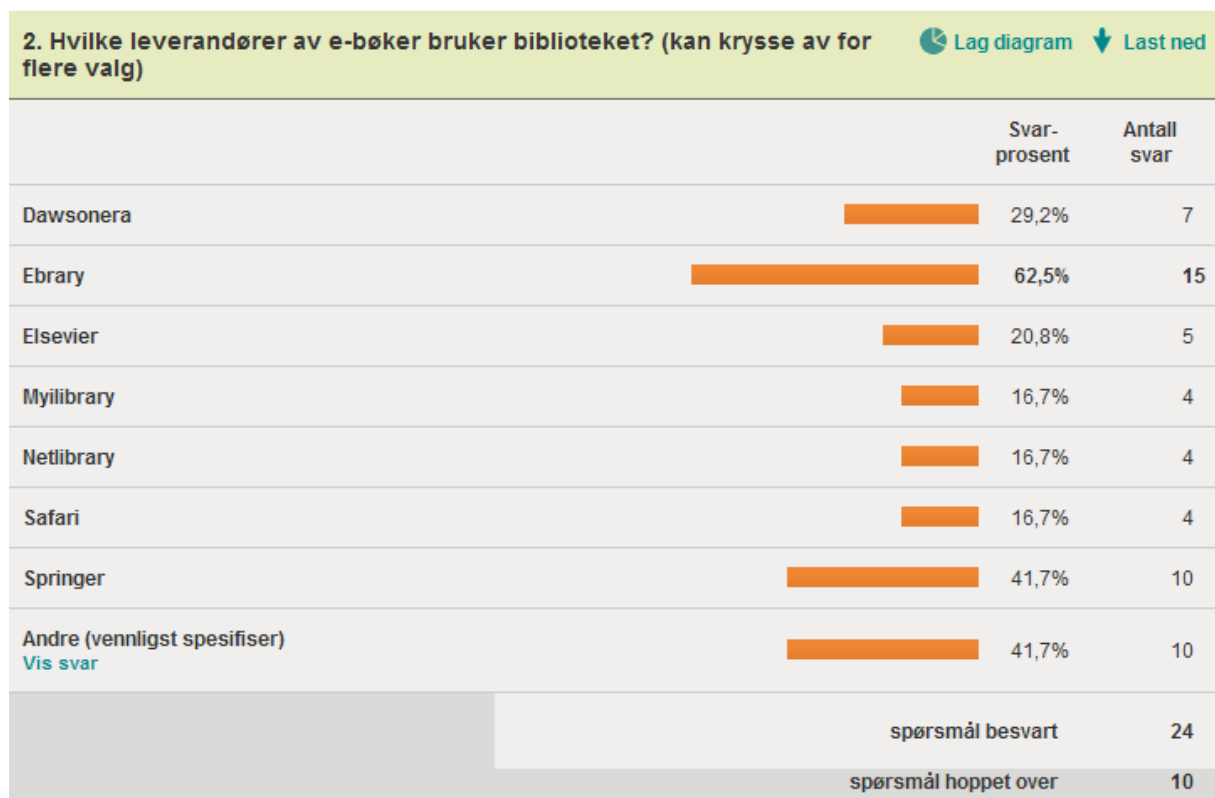
Undersøkelsen viser at det er en noe avventende holdning i mange bibliotek. Dette er delvis begrunnet i at tilbudet ikke er godt nok innen det fagområdet skolen skal dekke, men også at det har vært liten etterspørsel. Likevel vil et klart flertall av bibliotekene satse på anskaffelse av e-bøker de neste årene, mange sier at dette vil være en spesialsatsing, og at det er noe som er "i tiden". Dette gjenspeiler at bibliotekene er

opptatt av å ta i bruk ny teknologi og å anskaffe innhold som er tilpasset denne teknologien.

Det varierer selvsagt sterkt, primært etter størrelsen på institusjonen, hvor langt man er kommet i anskaffelse og formidling av e-bøker. Men innføring av e-tidsskrifter de aller fleste steder har nok banet veien for e-bøker i fag- og forskningssektoren. De store forlagene særlig innen SMT har også lagt seg tett opp til modeller for e-tidsskrifter i sine e-boktilbud. På den måten er det kjente forretningsmodeller for de bibliotekene som har lisensavtaler for e-tidsskrifter fra de samme forlagene. Vi har ikke spurt etter bruk av e-bøker som er allment tilgjengelige via bokhylla.no eller Google Books.

2/3 av institusjonene sier at de har anskaffet e-bøker. Av dem som har anskaffet e-bøker varierer antallet titler mellom 3 og 300.000. Universitetene har klart flest titler, antakelig på grunn av mer utstrakt anskaffelse av store pakker som også inkluderer back files.

De fleste bibliotekene har et fåtall leverandører, og det ser ut for at mange har satset på aggregator-modellene. Men dette er ikke en andel som nødvendigvis gjenspeiler antall titler.

Liten etterspørsel og økonomi er oppgitt som de viktigste grunnene for at det ikke er anskaffet e-bøker. At økonomi spiller en rolle for anskaffelse av e-ressurser i

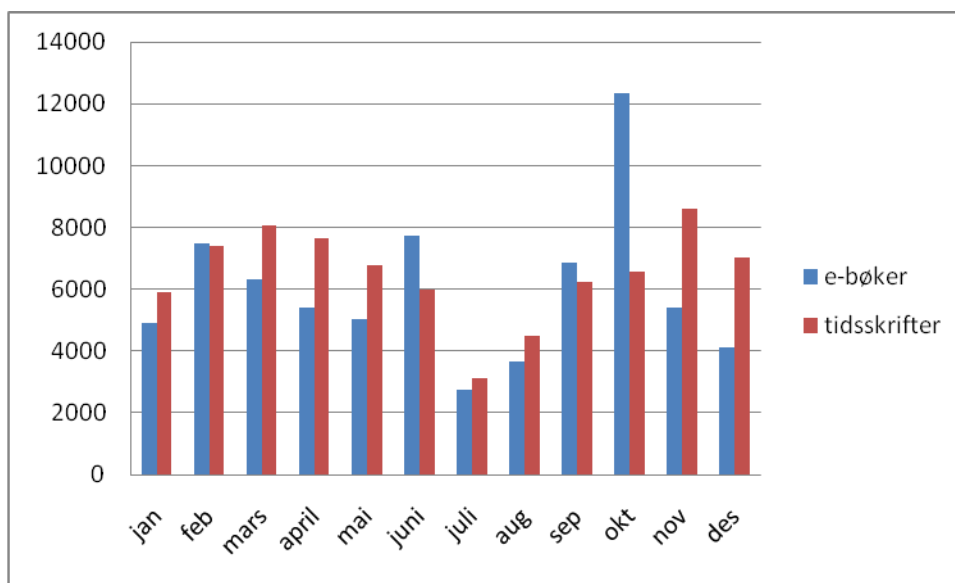
bibliotekene, er ikke spesielt oppsiktsvekkende, men kombinert med liten etterspørsel viser det at det ikke har vært noe "grasrotpress" for å få dette inn som en prioritert del av tilbudet. Av andre grunner som oppgis, er at løsningene er for dårlige og at der ikke er nok relevante titler innen fagområdet.

Likevel har de fleste har planer om anskaffelse av e-bøker i de neste to årene. Av de 11 som har oppgitt å ikke ha e-bøker i dag, er det 4 som svarer ja på at der er planer og 7 svarer at de ikke vet. Det er bare én respondent som svarer nei på spørsmålet. Mange av de institusjonene som ikke har e-bøker i dag og som er usikre på planene framover, er enten mindre høyskoler og/eller nisjeskoler.

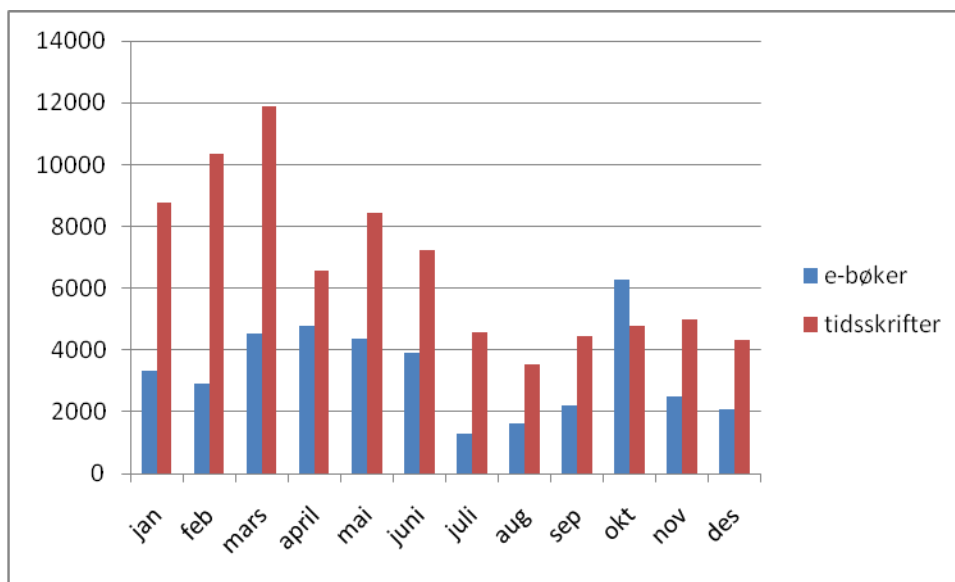
Det er ikke økt etterspørsel om peker seg ut som den viktigste grunnen for å anskaffe flere e-bøker. Det er bibliotekenes spesialsatsing og andre begrunnelser som oppgis som viktigst. I kommentarene nevnes også behovet for å kunne tilby pensumbøker.

Hele 66 prosent av dem som har e-bøker, sier at e-bøker er lite eller middels brukt, og 16 prosent vet ikke. Bare 2 institusjoner sier at det er mye brukt. De som sier det er lite brukt, er de samme som har få titler og minst erfaring med e-bøker, noe som også framgår av kommentarene. Vi har et inntrykk av at kritisk masse har noe å si for bruken, selv om det vanskelig å lese dette direkte ut av disse svarene.

Universitetene har hatt tilgang til alle Springers e-boksamlinger siden 1. januar 2010, og statistikk fra Universitetet i Bergen og NTNU viser forholdet mellom bruken av Springers tidsskrifter og e-bøker. For eksempel i oktober er e-bøker vesentlig mer brukt enn tidsskriftene ved begge universitetene. Dette forklares med økt nedlasting av pensumbøker.

Statistikk fra NTNU i 2010 for nedlastinger av Springer e-ressurser

Statistikk fra UiB i 2010 for nedlastinger av Springer e-ressurser.

INTERNASJONAL UTVIKLING

Anslag over e-bokas del av litteratur-markedet varierer sterkt, og for norsk litteratur ligger den nok foreløpig på promillenivå. I USA, som er kommet lengst på dette området, sier statistikken [fra American Association of Publishers](#) at e-bokmarkedet nå ligger på ca 9 % for hele feltet. Det er en fordobling i løpet av 2010. Størst er salget innen bøker for voksne og lydbøker. Der utgjør e-bøkene nå ca 20%. For fag- og forskningsområdet er det vanskeligere å finne pålitelig statistikk, selv om salget av papirbøker også der går ned. Vi kan anta at for fag- og forskningsbibliotekene utgjør innkjøp av e-bøker foreløpig en liten andel av innkjøpsbudsjettet, i alle fall i Norge. Universitetsbiblioteket i Bergen anslår andelen til under 3% for 2010. Men hvis vi får en liknende utvikling for e-bøker som den som har vært for e-tidsskrifter, så vil nok andelen flerdobles i løpet av noen år.

Spørsmålet er så om utviklingen på e-bokområdet vil følge utviklingen for e-tidsskrifter.

FORSKNING PÅ BRUK AV E-BØKER I HØYERE UTDANNING

Foreløpig finnes det ikke så mye publisert forskning på bruk av e-bøker internasjonalt. Den nyeste undersøkelsen av en hvis størrelse er utført av den britiske organisasjonen

JISC (en samarbeidsorganisasjon innen høyere utdanning i UK) i 2008-2009, og publisert i 2010.

I 2007 satte JISC i gang et nasjonalt e-bok prosjekt for å finne ut mer om bruk av e-bøker og hvilken innvirkning (om noen) gratis e-bøker (via bibliotek) for studentene hadde på pensumboksalget. Målet var å skaffe et mer forskningsbasert beslutningsgrunnlag for alle aktørene i e-bokmarkedet, både biblioteker, academia, forleggere og bokhandlere.

Prosjektet tilbød et utvalg pensumlitteratur ("text books") innenfor medisin, media, ingeniørfag og bedriftsøkonomi / ledelse. Disse var gratis tilgjengelige for studenter gjennom deres fagbibliotek. Bruken ble både observert og dybdeanalysert for å avdekke "impact", holdninger, oppfatninger og faktisk bruk.

JISC fant at nesten 65 % av alle studenter og vitenskapelig ansatte har brukt e-bøker enten til studier eller til fritidslesing, og over halvparten av disse hadde fått tak i e-bøkene via det universitetsbiblioteket de sognet til.

Etterspørselen etter pensumlitteratur i bibliotekene overskrider langt tilbudet, og JISC kunne rapportere om klager fra studenter på bibliotekets evne til å ha nok tilgjengelige lærebøker/pensumlitteratur. For bibliotekene kan pensumbøker i e-format være en avlastning og et supplement. Utlånet av pensumlitteratur svinger sterkt i tråd med den akademiske kalenderen, og e-bøker ser også ut til å gi en større grad av fleksibilitet. Nesten en tredjedel av alle leste sider ble for eksempel lest utenfor universitetsområdet, og til alle døgnets tider. JISCs studie bekrefter også inntrykket av at e-bøker blir brukt som oppslagsverk og for korte raske oppslag og søk, og ikke så mye for konsentrert lesing over en viss tid.

Det ble avdekket store utfordringer knyttet til tekniske plattformer: både brukere og bibliotekarer i JISCs undersøkelse fant at den store variasjonen i tilbud og løsninger gjorde e-bøker kompliserte og vanskelige å bruke. Bibliotek katalogen og lenker fra bibliotekets nettsider er viktige inngangsporter til e-bøker.

JISCs undersøkelse avdekket en viktig gruppe brukere, nemlig dem som tidlig har tatt i bruk e-bøker. De leser flere og lengre tekster i e-format, har en positiv holdning til e-bøker og bibliotek og er viktige opinionsdannere.

To av e-bok leverandørene har også gjort markedsundersøkelser rundt bruk av e-bøker i fagbiblioteksammenheng.

Elsevier, med ca. 25.000 e-bøker tilgjengelige fra 2004 gjennom Science Direct, gjorde en verdensomspennende studie i 2008-2009 med 500 bibliotekarer og forskere der fokus var på hvordan forskere bruker bøker i forskningen sin, og hva som blir oppfattet som fordelene med e-bøker. Forskerne oppfatter tilgjengelighet, fleksibilitet og søkbarhet som de største fordelene. De bruker og vil gjerne bruke e-bøker. Under 20 %

uttaler at de ikke vil bruke e-bøker, mens mellom 19 og 34 % gjerne ville brukt dem hvis de hadde hatt tilgang.

For bibliotekarene er økt tilgjengelighet viktigst. Med det følger økt bruk og dermed reduserte kostnader per nedlastning. Kostnad per nedlastning er et viktig parameter for bibliotekenes vurdering av kost/nytte.

Springer har også bestilt forskning på bruk av e-bøker i form av fire hvitbøker som er tilgjengelige fra Springers nettside. En av disse er fra University of Liverpool som sier at deres tifeller har en "big deal" løsning vist seg å være en "good deal", på den måten at en stor bredde av titlene er brukt i løpet av perioden som ble undersøkt.

Noen stikkprøver fra de siste års forskning på bruk av e-bøker viser at man er opptatt av brukernes oppfatninger og faktiske bruk av e-bøker, særlig hva som hemmer og fremmer bruk av e-bøker.

Et typisk eksempel er Briddon et al (2009) som har gjort en tredelt undersøkelse fra et universitetsbibliotek i UK som har sett på om e-bøker møter brukernes behov, hvilken plass e-bøker kan/skal ha i flerfaglige samlinger i akademiske bibliotek og hva som er de tydeligste pådrivere og barrierene for bruk av e-bøker.

Svaret er at e-bøker, med sin overlegne tilgjengelighet og søkemuligheter, i stor grad ser ut til å være akademikerens foretrukne informasjonskilde, alle fall innenfor de fagområder der e-bøker har en viss utbredelse.

Det er interessant at e-bøker i denne undersøkelsen blir sett på som å gi merverdi spesielt innenfor de tradisjonelt boktunge humanistiske fagene som historie og språkvitenskap, mens JISCs store grundige prosjekt ikke dekker disse fagene i det hele tatt, men det vi tradisjonelt kan kalle tidsskriftfag – spesielt medisin og ingeniørfag.

Når det gjelder e-bøkernes plass i et akademisk bibliotek er oppslagsbøker og referanseverk det som først nevnes. Deretter er tilgjengelighet, spesielt for flere samtidige brukere, og muligheten for å lenke direkte til læringsplattformer.

Det som i følge Briddon et als undersøkelse i Storbritannia fremmer bruk av e-bøker er i første rekke studentenes frustrasjoner over manglende tilgang til viktige bøker, når det trykte eksemplaret er utlånt. Likedan tyder JISCs rapport på at når en student først er blitt "tvunget" til å bruke e-bøker fordi det trykte eksemplaret av en viktig tekst er utilgjengelig, så vil terskelen for å bruke en elektronisk utgave synke betydelig. I tillegg ser det ut til at mangel på opplæring og kjennskap til e-bøker er det største hinderet.

Robert Slater kan stå som representant for en annen del av forskningen rundt e-bøker, nemlig den som omhandler samlingsutvikling. Artikkelen hans fra 2009 tar for seg spørsmålet om hvilke bøker som blir mest brukt – de trykte eller de elektroniske, og om

det er noen forskjell på om utvelgelsen av de elektroniske har skjedd lokalt i biblioteket eller som del av en større pakke. Studien ble utført i et universitetsbibliotek i California.

I sin gjennomgang av tidligere forskning finner Slater at det i hovedsak ser ut for at e-bøker tradisjonelt har hatt like stor eller større bruk enn tilsvarende trykte, og at det de siste årene i enda større grad er de elektroniske bøkene som brukes.

Slater prøver å sammenligne bruken av Safari (der det enkelte bibliotek har stor råderett over utvalget av samlingen) med NetLibrary, som i større grad kommer som en konsortieutvalgt "pakke", og med trykte bøker. På grunn av forskjellene i format og modell er sammenligningen ikke helt 100%, men tendensen ser ut til å være at de lokalt utvalgte samlingene blir brukt mest. Dette kan likevel også henge sammen med at NetLibrary krever en egen leser, noe som ser ut til å medføre en høyere terskel for bruk.

Nicolas Joint (Joint 2010) har følgende kommentarer om hva som skal til for å få e-bøker til å "ta av" i fagbibliotek i framtida:

- Først må det komme en brukbar "business modell"
- Pensumlitteratur for studenter må møte studentene sine behov, og ikke som nå dekke det "teknofriker" ønsker seg.
- Bibliotekene ønsker seg forbedrede verktøy for å finne e-bøker. (Joint 2010)

Dette siste blir også støttet av mange andre undersøkelser, for eksempel. Briddon et al (2009).

Som en konklusjon av den forskningen som foreligger, så viser den at e-bøker blir tatt godt i mot av studenter og ansatte. Det viser også at måten e-bøker blir brukt på, dvs. mer for oppslag og sjekking (gjennomsnittlig tidsbruk i en e-bok er ca 1 time) passer godt til allerede etablerte måter å bruke faglitteratur på innen akademien.

ULIKE DIGITALISERINGSPROSJEKTER

Dette kapitlet omhandler noen ulike digitaliseringsprosjekter som finnes ved siden av det kommersielle markedet, og som har sine helt egne forretningsmodeller, ofte basert på at tilgangen til materialet skal være fritt tilgjengelig for alle. De fleste er basert på digitalisering av eldre materiale som ikke lenger har opphavsrettslig beskyttelse, men det finnes også prosjekter som satser på å få til avtaler med rettighetshavere, selv om det pr. i dag er mye uavklart på akkurat den fronten.

GOOGLE BOOKS

[Google Books](#) (tidligere Google Book Search og Google Print) ble introdusert i 2004. Noen kaller det for vår tids Bibliotheca Alexandrina, Google selv har brukt uttrykket "moon shot". Over 15 millioner bøker er nå digitalisert (skannet) og gjort søkbare, og Google har planer om å utvide med ytterligere millioner av bind. Google har inngått avtaler med en rekke store bibliotek, bl.a. Harvard University Library, New York Public Library, Bodleian library i Oxford og flere andre europeiske bibliotek. Men prosjektet har vært omstridt, og det har vært flere rettsaker, bl.a. med utgangspunkt i påståtte brudd på opphavsrettslovgivningen. I 2008 ble det inngått et forlik mellom Google på den ene siden og forfatterorganisasjoner og forlagsindustrien på den andre siden, der Google bl.a. skulle betale \$125 mill for det som allerede var digitalisert mot at de fikk vidtrekkende rettigheter til å kommersialisere databasen sin, og dermed kunne tilby for eksempel nedlasting og abonnement. Men dette forliket, som gir utvidede tjenester til brukerne, er basert på lovgivning i USA, og gjelder derfor bare for brukere i USA. Siden opphavsretten er nasjonal, må Google derfor inngå lignende forlik i de enkelte land. Et annet viktig spørsmål angående Googles store digitaliseringsprosjekt er om det ønskelig at et privat selskap som Google skal ha monopol på digitalisering, tilgjengeliggjøring og arkivering av verdens litteraturarv. Og - hvilken rolle skal bibliotekene spille når Google Books blir tilgjengelig overalt? Googles massive bokdigitalisering har støtt på motstand, og særlig i Europa leter man etter alternativer for å kunne tilgjengeliggjøre kulturarven (se informasjon om Europeana og bokhylla.no). I mars 2011 ble også avtalen mellom Google og rettighetshaverorganisasjonene avvist i sin nåværende form av en amerikansk dommer (som har hatt saken til behandling i over et år). Han råder partene til å konvertere den fra en "op-out" til en "opt-in"-avtale. En "opt-in" avtale vil gjøre det omtrent umulig å digitalisere s.k. "foreldreløse" verk, dvs. verk der rettighetshaver ikke kan identifiseres eller lokaliseres. Dommer Chin kommenterte også at en gruppe som vitenskapelige forfattere, som har andre formål med sin publisering enn kommersielle forfattere og forleggere ikke var godt nok representert i avtalen. Det kan man jo diskutere, all den tid mange av disse også publiserer via kommersielle forlag. Hvis de selv vil gjøre verkene sine fritt tilgjengelige, så finnes det flere muligheter for det.

Google har også lansert Google Editions eller Google E-bookstore som tilbyr e-bøker for salg, se <http://books.google.com/ebooks>. Denne ble lansert rundt årsskiftet 2010/2011. Bl.a. Elsevier sa i desember at et stort utvalg av deres e-bøker ville være tilgjengelige via Google E-bookstore. Forretningsmodellen for Google Editions gjør det mulig å kjøpe bøker fra Google eller fra andre nettsteder – for eksempel uavhengige bokhandlere – og legge dem til et nettbibliotek som man får tilgang til gjennom en Google-konto. Kontoen er tilgjengelig fra en hver innretning med nettleser, som pc, mobiltelefon, nettbrett og e-boklesere. Det skal ikke være nødvendig med en egen applikasjon for å lese, og Google vil heller ikke tilby en dedikert leser. Google Ebookstore er ikke tilgjengelig for kunder fra Norge ennå.

EUROPEANA

[Europeana](#) er en internetportal for millioner av bøker, malerier, filmer, museumsgjenstander og annet kulturarvsmateriale som er digitalisert i rundt 1500 ulike institusjoner i Europa, også i Norge. Norge står for ca 6% av innholdet. Portalen ble lansert i november 2008. Den vokste fram fra arbeidet med The European Library og kalles nå uformelt for Europas digitale bibliotek, arkiv og museum. Europeana er bare en portal til de ulike nasjonale databasene, der en felles metadatamodell er verktøyet som gjør at det kan søkes på tvers. Europeanas strategiske plan for 2011 – 2015 beskriver fire ulike strategiske spor: Aggregering, tilrettelegging (fasilitering), spredning og involvering. Europeana eies og styres av en organisasjon, Europeana Foundation. En lang rekke ulike prosjekter bidrar med teknologi og innhold til Europeana, i vår sammenheng er kanskje Europeana Libraries (digitale verk fra 19 ledende fag- og forskningsbibliotek) og The European Libraries (digitale verk fra diverse nasjonalbibliotek) de mest interessante.

Europeana er et prestisjeprosjekt i EU, og mye av midlene til de ulike prosjektene kommer fra EU. Det er stor interesse i kommisjonen for å få til en massedigitalisering av kulturarvsmateriale. Der er imidlertid problemer med å finne fram til og komme til enighet gode opphavsrettslige ordninger for den delen av materialet som fortsatt har opphavsrettslig beskyttelse. Noe som blir diskutert er avtalelisensordninger lik dem som finnes i nordisk lovgivning.

Bruken av Europeana er pr. nå forholdsvis liten i forhold til nedslagsfeltet (som er hele Europas befolkning), ca. 15.000 besøk pr. dag. Sammenlignet med Norges befolkning og bokhylla.no, ligger bokhylla 13 ganger over dette (ref. Tord Høiviks blogg, januar 2011). Det forventes at bruken vil 5-dobles i løpet av de neste 5 år, men det er en usikker forutsigelse og bl.a. avhengig av at innholdet øker og blir relevant og attraktivt nok. Og da blir det svært viktig med effektive opphavsrettslige løsninger.

INTERNET ARCHIVE

[The Internet Archive](#) er et ikke-kommersielt digitalt bibliotek med formålet "universal access to all knowledge". Det tilbyr permanent lagring og tilgang til samlinger av digitalisert materiale, inkludert bøker, men også nettsteder, film, foto osv. The Internet Archive ble startet av Brewster Kahle i 1996. Serverne befinner seg i California, men det finnes en speilserver ved Bibliotheca Alexandrina. Tekstsamlingen inkluderer digitaliserte bøker fra ulike bibliotek og spesialsamlinger fra flere land. De har flere skannesentre som skanner til sammen ca 1000 bøker pr. dag.

Arkivet gir adgang til både å laste opp og laste ned materiale og gir fri og gratis tilgang til alle. Virksomheten finansieres av bibliotekene og av ulike donorer.

I 2007 begynte brukere å laste opp verk i det fri fra Google Books. Nå inneholder Internet Archive ca 1 million boker digitalisert av Google. Bøkene er identiske med dem som finnes på Google Books, men har ikke Googles vannmerking og kan brukes uten begrensninger.

Internet Archive er med i [Open Book Alliance](#), som har vært blant de sterkeste kritikerne av Google-avtalen.

PROSJEKTENE RONEBERG OG GUTENBERG

[Prosjekt Runeberg](#) er basert på materiale i det fri, nærmere bestemt materiale der vernetiden er utløpt. Verkene blir skannet inn og gjort tilgjengelig via et søkegrensesnitt på prosjektet nettsted. Det er mest svensk litteratur som er tilgjengelig der, men de har et samarbeid med Nasjonalbiblioteket om å tilgjengeliggjøre materiale i det fri fra bokhylla.no. Nettstedet er ikke spesielt brukervennlig, men bøkene kan også finnes via Google.

[Prosjekt Gutenberg](#) er egentlig det første e-bokprosjektet i verden, da studenten Michael Hart i 1971 begynte å legge inn verk av for eksempel Shakespeare på en stormaskin ved University of Illinois. Siden da har det blitt en egen ikke-kommersiell organisasjon og har digitalisert ca 35.000 verk, mesteparten fra den vestlige kulturkrets og verk som har falt i det fri.

Michael Hart sa i 2004, "The mission of Project Gutenberg is simple: 'To encourage the creation and distribution of ebooks.'" og målet er, "to provide as many ebooks in as many formats as possible for the entire world to read in as many languages as possible"

Både prosjekt Runeberg og Gutenberg er dugnadsbaserte, desentraliserte organisasjoner, og e-bøkene er fritt tilgjengelige for alle.

JSTOR

["Books at JSTOR"](#) er JSTORs navn på e-bok-satsingen sin som ble annonsert i januar 2011, og som skal lanseres våren 2012. Chicago, Minnesota, North Carolina, Princeton, Yale, Harvard, Columbia, Cornell, and California University Presses har meldt at de vil bruke JSTOR for å gjøre sine nye og eldre bøker digitalt tilgjengelige. Dette er ett av flere kollektive satsinger fra ulike akademiske forlag.

FORRETNINGSMODELLER

E-bokmarkedet har, som alle umodne markeder, en hel flora av ulike modeller for betingelser, prising, teknologiske plattformer/begrensninger. Mange bibliotek rapporterer om problemer med å orientere seg i dette landskapet og problemene med å formidle ulike løsninger og betingelser videre til studenter og ansatte.

De første e-boktilbyderne rettet seg primært inn mot det vi kan kalle institusjonsmarkedet, inkludert bibliotekene, og behovene i det markedet speilet til en viss grad tilbudene. Det var for eksempel viktig at tilbyderne også leverte metadata som kunne importeres og integreres i bibliotekenes søke- og gjenfinningssystemer. Dette er fortsatt et viktig krav fra institusjonskunder. Samtidig vokser det fram et marked for individmarkedet ved at de første akseptable og effektive lesebrettene blir introdusert. Også for institusjonsmarkedet er det viktig å forholde seg til denne utviklingen. Når lese Brett og ulike nettbrett etter hvert vil få større utbredelse blant både ansatte og studenter, vil dermed plattform og formater og mulighet for nedlasting til og bruk på ulike "dingser" bli kriterier for hva som oppfattes som en god og brukervennlig løsning.

Leverandører i e-bokmarkedet omfatter både aggregatorer/bokhandler og forlag/utgivere.

Modellene for anskaffelse innen institusjonsmarkedet kan deles inn i ulike typer, men det finnes også flere varianter av hver av disse. Foretrukne modeller har som regel sammenheng med behovet hos brukerne. Ulike brukergrupper har ulike behov, studenter har ofte andre behov enn forskere.

Hovedelementene i ulike modeller kan grovt settes opp i følgende spørsmål:

Enkelttitler eller pakker?

Bibliotekstyrt eller brukerstyrt anskaffelse?

Kjøp eller abonnement?

ENKELTTITLER

BIBLIOTEKSTYRT

Bibliotekstyrt kjøp av enkelttitler ligner på bibliotekenes anskaffelse av papirbøker, dvs. at bibliotekenes fagansvarlige velger ut relevante titler, også på etterspørsel og råd fra fagmiljøene og enkeltbrukere. Leverandører som tilbyr enkelttitler har gjerne en egen katalog over disse der man kan velge ut hvilke titler man vil kjøpe, eventuelt en egen portal for kjøp og tilgang. Et eksempel på en leverandør som kun baserer sitt salg av ebøker på enkelttitler er Dawsonera. Fordelen med å velge enkelttitler fremfor pakker

er at man ikke kjøper tilgang til bøker det ikke er behov for og således ikke binder opp store deler av bokbudsjettet til lite etterspurt litteratur. Man kan også ha mulighet til å kjøpe titler som ikke finnes i pakker.

BRUKERSTYRT

Brukerstyrt anskaffelse (Patron Driven Acquisition - PDA) tilbys ikke av alle leverandører, men ebrary har introdusert muligheten, og Springer har hatt i alle fall ett forsøk sammen med et engelsk universitetsbibliotek. Biblioteket abonnerer på en samling, og betaling utløses først når en bruker etterspør en tittel i samlingen og denne lastes ned. Dermed betaler biblioteket kun for det som brukes. Modellen har potensiale, men den er avhengig av en prising og rapportering som gjør at bibliotekene har en viss forutsigbarhet mht kostnader. Et forsøk over to måneder ved Handelshøyskolen i Århus (Morthorst, 2011) gir noen indikasjoner på bruk og preferanser hos brukerne. Det viser også at mange bruker mye tid til å browse for å finne relevant informasjon som de så eventuelt laster ned eller skriver ut. "E-bøker er browse-bøker" sies det, og bekrefter inntrykket fra flere andre prosjekter. I Aarhus vil de arbeide videre med brukerstyrt anskaffelse, men muligens moderere modellen til en ordning som legger inn en kontroll/godkjenning før kjøpet skjer.

PAKKER

Innenfor tidsskriftmarkedet har de store pakkene vært populære i bibliotekene, men disse har også blitt kritisert for å inneholde titler og artikler som aldri blir lest, altså at man betaler for noe man ikke trenger. Men det å kjøpe pakker kan likevel ha sine fordeler fordi man kan tilby en viss mengde litteratur uten at man bruker mye arbeidstid til utvelgelse av titler. Så fremt prisen på pakken er akseptabel kan altså et bibliotek på den måten tilby sine brukere langt flere bøker enn man ville hatt kapasitet til ved å kjøpe bare enkelttitler. Hvis leverandørene leverer gode importfiler kan også registrering av bøkene i bibliotekatalogen kreve lite arbeidstid på det enkelte bibliotek. Og ligger alle bøkene i en søkbar database kan dette gi gode muligheter for søk i fulltekst på innhold i bøkene. Pakkene gir tilgang til en kritisk masse av titler, og det finnes også undersøkelser som viser at både marginale og eldre titler blir brukt, for eksempel en undersøkelse fra Liverpool University Library.

Enkelte andre studier viser at bøker bestilt enkeltvis etter særskilt etterspørsel eller vurdering er mest brukt. (Slater 2009).

KJØP ELLER ABONNEMENT

Anskaffelse av e-bokpakker kan være i form av et abonnement, der man mister tilgang til samlingen når abonnementet opphører, eller i form av et kjøp, der en får "evig" eierskap til de pakkene som er kjøpt. Kjøp vil som regel være å foretrekke, men

abonnement kan også være aktuelt for noen typer bøker som for eksempel oppslagsverk eller andre titler som kommer hyppig med nye utgaver.

VALG AV MODELL

Forretningsmodeller kan variere ut fra målgruppe og formål. En modell for lærebøker og pensum vil kunne være forskjellig fra en modell for vitenskapelige publikasjoner mer beregnet på forskere og undervisere. (ref. til kapittel om lære-bøker)

Bibliotekenes forventninger til forretningsmodeller er som regel mer komplekse og avanserte enn anskaffelser av enkeltindivider. Bibliotekene er opptatt av at betingelsene knyttet til anskaffelse og bruk sikrer fleksibilitet, "evig" tilgang (det nærmeste man kommer eierskap til et fysisk eksemplar) til det som er anskaffet, og ulike støttetjenester fra leverandørene, slik som bruksstatistikk, enkel integrering i bibliotekataloger, mer detaljerte metadata som kan øke gjenfinning m.m.

Også støttetjenester som noteringsmuligheter, oppslag i ordbøker og leksika for brukerne.

Mange forlag tilbyr titler både gjennom aggregatorer og egen plattform, men med noe ulike betingelser og støttetjenester.

Det vil være en vurdering i det enkelte tilfelle hvilken forretningsmodell som er meste hensiktsmessig for det enkelte bibliotek og enkelte fagområde/bruk. Men i en del tilfeller er det ikke mulig for bibliotekene å velge modell.

Det må også vurderes om det er mest fornuftig å basere anskaffelsen på et begrenset antall samtidige brukere - billigere, men kanskje ikke så gunstig for de mest brukte titlene – eller ingen begrensninger i bruk – dyrere, i alle fall for lite brukte titler.

Noe som kjennetegner vitenskapelig publisering, er at det i stor grad er monopoler på tilbudssiden. Dette er nok i større grad tilfelle for tidsskriftmarkedet enn for bokmarkedet, men det er et generelt kjennetegn ved vitenskapelig publisering. . Og det betyr at "forbrukermakt" ikke har samme slagkraft som ellers, og det gjør det vanskeligere å endre modeller og betingelser bare ved å skifte leverandør.

UTVIKLING AV FORRETNINGSMODELLER INNEN VITENSKAPELIG PUBLISERING

Det kommer nok nye forretningsmodeller på banen fra utgivere og aggregatorer, i tillegg til de eksisterende. Hvordan disse vil bli seende ut og hvilke som vil være bærekraftige, er det vanskelig å spå om, men noen utviklingstrekk kan vi se.

For vitenskapelig publisering er faktisk institusjonsmarkedet det viktigste markedet. STM-forlag hadde i 2009 et fall i salgsinntekter på \$20.3 milliarder globalt. Mange akademiske institusjoner hadde budsjettkutt pga finanskrisen, og dette gikk utover tidsskriftabonnementene, med umiddelbar virkning for forlagene. En liten økning er ventet for 2010, men hvis nedgangen i institusjonenes kjøp av tidsskrifter og bøker via de modellene som tilbys fortsetter, så vil forlagene måtte se etter andre strategier for å holde på inntektene. Noen forlag og andre tilbydere vil kanskje prøve å omgå bibliotekene for å selge direkte til studenter, ansatte og forskere, bl.a. ved å utvikle tilbudet mer som en mer målrettet informasjonstjeneste. Og e-bøker / e-lærebøker er kanskje et område som vil bli mer innstilt mot det individuelle markedet enn det tidsskriftmarkedet er. Se også kapitlet om Lærebøker, pensumlitteratur og digitale kompendier der vi også tar opp denne problemstillingen.

En annen løsning som for eksempel [DeepDyve](#), der både Springer og Elsevier er med sammen med mange andre akademiske utgivere, som tilbyr "leie" av tidsskriftartikler. Man kan browse og se abstracts av artikler, og så kan man altså leie artiklene for bestemte perioder. Prisen avhenger av lengden på leieperioden og man kan også ha et abonnement på et visst antall artikler pr. måned.

AGGREGATOR/BOKHANDLER

En aggregator er en leverandør som setter sammen e-ressurser fra flere ulike utgivere/produsenter og formidler/selger disse videre bibliotek eller sluttbrukere via EN plattform. En aggregator er dermed et mellomledd mellom utgiver og markedet og gir ett grensesnitt til e-bøker fra mange utgivere. Eksempler på aggregatorer er Dawson (via Dawsonera), ebrary, MyiLibrary og Netlibrary. Aggregatorer kan være generalister eller mer fagspesifikke.

Aggregatorene tilbyr flere tilgangs- og prismodeller for bibliotekmarkedet. Men de er avhengige av avtaler med utgivere, og når det gjelder lære-bøker har ikke det vært like lett (ref. JISC-undersøkelse). Noen er imidlertid tilgjengelige, enten som enkelttitler eller som del av en pakke, men da er det som regel begrensninger på antall samtidige brukere.

Fordelene med en aggregator er at mange utgivere, i flere tilfeller flere hundre, er tilgjengelige via samme plattform og ett grensesnitt for innkjøp og bruk.

FORLAG

De store forlagene innen fag- og forskningspublisering har enten vært på banen en stund, eller de posisjonerer seg nå for dette markedet. De største, slik som Elsevier og Springer, har inkludert e-bøker i sine regulære og proprietære plattformer, hhv ScienceDirect og SpringerLink, og tilbyr via disse pakkeløsninger, men de tilbyr også titler via aggregatorer.

Oxford University Press har gått ut med sine planer for en ny e-bokplattform som de kaller University Press Scholarship Online (UPSO). Den er basert på Oxford Scholarship Online som gir abonnementstilgang til Oxford-monografier, men den skal være en plattform for e-bøker fra flere akademiske forlag gjennom et felles søkegrensesnitt. Et pilotprosjekt er gang ved Fordham University Press, og OUP har kontakt med andre forlag med tanke på endelig lansering høsten 2011.

Det ser ut for å være en trend nå at mindre og mellomstore akademiske forlag slår seg sammen for å lage felles plattformer for e-bøker, jfr. MUSE Editions-prosjektet som har 27 forlag med på laget, og som i mars 2011 slo seg sammen med et annet kollektivt prosjekt av universitetsforlag. Dette vil gi tilgang til e-bøker fra ca. 60-70 ulike universitetsforlag og andre ikke-kommersielle vitenskapelige forlag med til sammen 30.000 titler en felles plattform. Disse har samarbeidet tett med bibliotek innen academia for å utvikle løsninger som gir fordeler for både bibliotek og forlag, og med et minimum av DRM.

TEKNOLOGI OG FUNKSJONALITET

Der er en sammenheng mellom teknologi og forretningsmodeller. Vi ser at leverandører av teknologi, og særlig de som leverer e-bokteknologi direkte til forbrukere, er viktige pådrivere i digitaliseringen av bokbransjen.

Men for mange ulike plattformer og brukergrensesnitt er ikke bare et spørsmål om valgfrihet (som kan oppfattes som noe positivt), men også om proprietære løsninger og formater som ikke er det brukere flest ønsker, og som derfor oppfattes som negativt og begrensende.

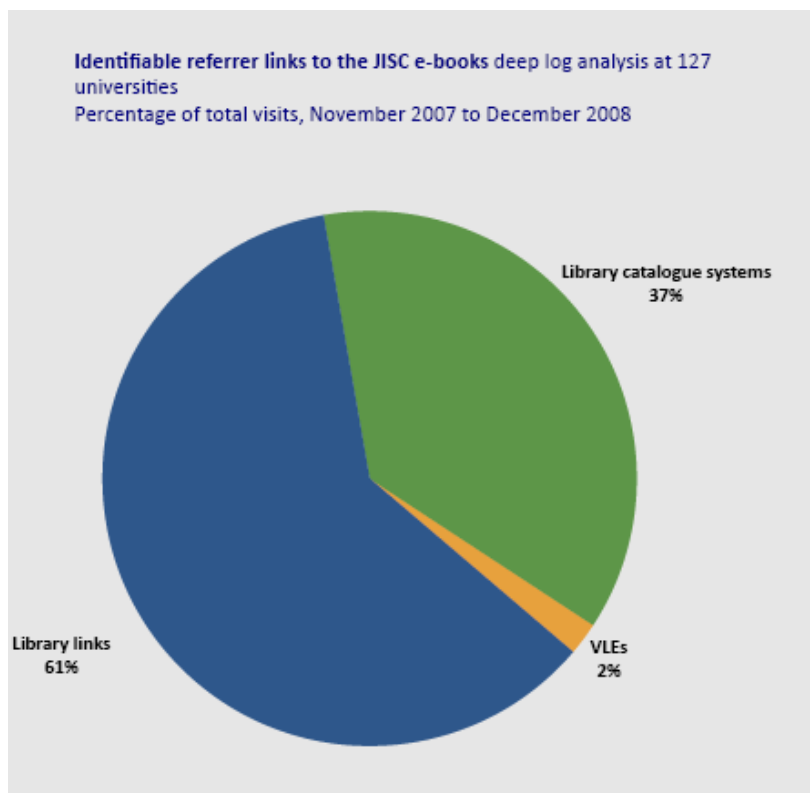
SØK OG GJENFINNING

Et godt søke- og gjenfinningssystem (eller flere slike) er alfa og omega for at det materialet biblioteket stiller til rådighet blir brukt. Tilgang til poster både på tittel- og kapittelnivå i bibliotekskataloger er en måte å gjøre dette på, men samtidig er det viktig å ha flere innganger til materialet, basert på de inngangspunktene som brukerne foretrekker. Det er heller ikke enighet om hvor fornuftig det er å inkludere poster på kapittelnivå i bibliotekskatalogene, litt avhengig av hvordan dette gjøres, om det blir som en del av hovedposten eller separate poster.

Flere undersøkelser viser at e-bøker i fag- og forskningsbiblioteker ikke brukes til lesing fra begynnelsen til slutt, men brukes som ressurser for å finne svar på konkrete spørsmål knyttet til forskning og oppgaveskriving. Hvor og hvordan brukerne finner fram

til materialet blir da viktig for valg av strategi for inkludering av e-bøker i bibliotekskataloger, lenketjenere og andre brukertjenester

JISC-studien (som er begrenset til lærebøker innen visse fag) viser følgende:

Elsevier har også sett på hvordan brukere finner fram til deres e-bøker og artikler:

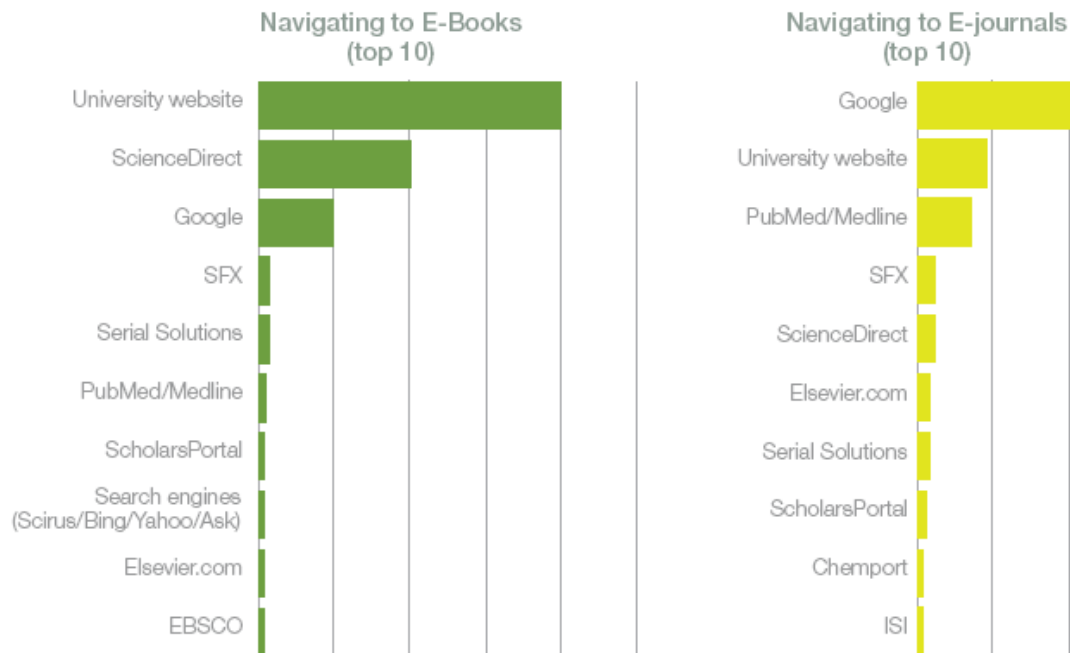

Figure 2: How online books and journals hosted on the ScienceDirect platform are accessed

FILFORMATER

Det ser ut for at EPUB seiler opp som det foretrukne filformatet for e-bøker, men flere leverandører har fortsatt pdf, html eller andre mer proprietære formater som sine leveringsformat. Dessuten er det for tidlig å si noe om hva som eventuelt blir en standard, siden de ulike formatene (i alle fall de som ikke er helt proprietære) har ulike fordeler og ulemper. Mens EPUB er robust når det gjelder å håndtere tekst-tungt innhold, så er det usikkert hvordan formatet håndterer mer komplekst innhold med mye grafikk for eksempel, noe som er viktig i mange fagbøker.

En del innholdsleverandører leverer i flere formater, for eksempel HTML, PDF og EPUB. Det viktige for den enkelte bruker av e-bøker er at det er mulig å laste ned e-bøker i ulike format på det valgte lesebrettet, og at bøkene da oppfører seg mest mulig likt.

DRM – DIGITAL RIGHTS MANAGEMENT

DRM (Digital Rights Management) er et samlebegrep for innebygd teknologi som bestemmer hva man kan og ikke kan gjøre med en fil. Det er mest kjent som kopisperrer, dvs. at det ikke er mulig å laste ned eller til og med skrive ut en fil. Men DRM er mer enn kopisperrer, og en fil kan godt ha DRM uten at det er lagt inn kopisperrer. Det er som regel forlagene (altså rettighetshaveren) som bestemmer hvilken DRM som skal gjelde for deres innhold. Eksempler kan være kopibeskyttelse

eller -reduksjon, utskriftsperre eller -reduksjon og begrensninger i antall ganger man kan åpne/kjøre materialet, eller at filen selvdestruerer etter at bruksperioden er gått ut.

DRM kalles også tekniske beskyttelsessystemer og er en måte å implementere rettighetshavers eneretter i teknologien. I følge ÅVL §53a er det forbudt å omgå «effektive tekniske beskyttelsessystemer», herunder DRM-systemer.

Det ligger i sakens natur at brukere ønsker minst mulig begrensninger i bruk av elektronisk innhold, og DRM har vært kritisert for å også hindre bruk som ellers er hjemlet i unntaksbestemmelser i lovverket.

Den norske bokbasen har implementert DRM som enten teknisk DRM, sosial DRM eller ingen DRM. Teknisk DRM er tekniske sperrer som kryptering og nøkler og som gjør at filen låses til den enheten der er lastet ned til, eller til tid. De bruker Adobe Content Server 4. DRM, som ikke støttes av Kindle, og derfor kan ikke bøker fra Bokbasen lastes ned på Kindle. Sosial DRM har sosiale/psykologiske sperrer mot ulovlig spredning. Ved sosial DRM lagres informasjon om brukeren/kjøperen i e-boka. Informasjon kan legges både synlig og usynlig i e-bokfila, s.ek. vannmerking. Ingen DRM har ingen tekniske sperrer eller sporbare data, men er fortsatt underlagt ÅVL. De bøkene som ikke har DRM kan lastes ned på alle lesebrett som støtter EPUB eller PDF.

LESEBRETT OG ANDRE MOBILE LESERE

Siden forrige rapport fra 2003 har lesebrett og andre mobile lesere gjort sitt inntog på markedet. Det vil etter vår oppfatning bli et krav at e-bøker uansett leverandør skal kunne lastes ned på en rekke ulike mobile leseinnretninger. På Wikipedia finnes en relativt [oppdatert oversikt](#) og sammenligning av lesebrett. Den gir en sammenligning av flere ulike lesere i tabellform og med ulike parametere for sammenligningen. Noen av de leseinnretninger som ser ut for å få en viss utbredelse, som for eksempel Apple's iPad og andre lesere med multifunksjonalitet er ikke med i denne sammenligningen, siden den defineres som et nettbrett eller "tablet", dvs. en innretning som ikke bare er et lesebrett for e-bøker, men inneholder flere andre funksjoner, slik som internett-surfing, e-mail, kalender, masser av nedlastbare applikasjoner osv.

Kindle er den mest kjente og utbredte lesebrettplattformen. Kindle skårer høyt på leselighet, dvs. at det er behagelig å lese sidene – det ligner mest på å lese på papir. Andre leseinnretninger skårer bedre på for eksempel grafikk. Kindle er en innretning designet for å gjøre EN ting, og der leverer den veldig bra, nemlig for lesing av tekst. Den kan imidlertid, på grunn av de innebygde visningsmulighetene bl.a. at den ikke viser farger, være mindre egnet til en del av bøkene innen fag- og forskningssektoren, der figurer, tabeller og andre grafiske elementer utgjør viktige deler.

Vi har ikke foretatt noen selvstendig sammenligning av lesebrett og nettbrett i forbindelse med denne utredningen, det er heller ikke en del av mandatet, men det er

viktig for bibliotekene å ha en viss kompetanse på dette. En del brukere vil forvente at e-bøker som biblioteket tilbyr skal kunne lastes ned på deres egne ulike mobile leseenheter.

Se også informasjon om prosjekter for nedlasting av pensumlitteratur på lesebrett/nettbrett under kapitlet "Lærebøker/pensumlitteratur/elektroniske kompendier".

LESING OG LÆRING PÅ SKJERM VS PAPIR.

Forskning viser at vi generelt sett leser mer springende og overflatisk på skjerm enn på papir. Vi skriver ofte ut informasjonen dersom teksten overskrider et skjermbilde. Det kommer nok til en viss grad an på hva vi er ute etter, hva som er målet med lesingen, men vi har en lavere toleransegrense for store tekstmengder på skjerm enn på papir. Jakob Nielsen, som forsker på brukervennlighet på nettet, har dessuten funnet at vi generelt sett leser 25 prosent saktere på skjerm enn papir.

Det er også forskjell på skjermer. Størrelse, oppløsning, forstyrrende elementer i skjermbildet er faktorer som spiller inn. Å jobbe på PC innbyr til multitasking, det vil si at vi gjerne har flere programmer oppe samtidig, e-poster plinger inn, vi søker opp informasjon mens vi leser, vi hopper mellom fram og tilbake mellom lenker i teksten. Det er ikke det at vi ikke klarer å gjøre flere ting på en gang, men dersom disse aktivitetene blir for like og konkurrerer om de samme kognitive funksjonen (for eksempel lytte til to samtaler på en gang), så får vi problemer med å få med oss alt.

Alt dette er observert gjennom forskning, men det er forsket lite på hvordan det virker inn på læring, både på kort og lang sikt. Hvis e-boka i stor grad kommer til å erstatte p-boka på lærebokmarkedet er det kanskje på tide å få mer kunnskap om hva det betyr for læringsutbyttet. Det finnes studier som antyder at e-boka ikke gir samme støtte til hukommelsen som

Anne Mangen ved Universitetet i Stavanger, som har forsket på dette, sier at "De teknologiske mulighetene legger til rette for et utall dynamiske, mobile og flyktige læringsformer, men vi vet foreløpig altfor lite om hvordan dette virker inn på læringsutbyttet. Læring krever tid og mental anstrengelse, og det legger ikke de nye mediene til rette for". Det er ikke bare snakk om skjerm eller bok. Den vesentlige forskjellen oppstår når teksten blir digital. Da mister teksten en fysisk dimensjon og leseren mister følelsen av helhet. Dette betyr antakelig mest for lange sammenhengende tekster. Undersøkelser som viser at e-bøker brukes mest for raske oppslag kan være med på å bekrefte e-bokas begrensninger for konsentrert lesning over tid."

Mangen, Nielsen og andre fokuserer på on the issue of distractibility, særlig for hypertekst og multimediatekster. Nielsen er enig i at Kindle prøver å være en bedre "bok" and selve boka (to out-book the book). Han sier at å lese på Kindle kan være mer oppslukende enn å lese en papirbok, "All you are aware of is the next page, you don't

get this feeling that you are coming to the end of the book. It's like being plunged directly into the author's content."

Mangen mener at å lese en digital tekst alltid vil være forskjellig fra å lese en ikke-digital tekst uansett hvor leservennlig og papirlik leseinnretningen blir. Det materielle, fysiske, håndgripelige er en verdi som ikke kan gjenskapes i det digitale. Og vi kan alltid være sikre på at teknologien ved en fysisk papirbok virker – ingen problemer med nedlasting, formater, infrastrukturproblemer osv.

Men samtidig sier hun at selv om bok"teknologien" i dag definerer vår forståelse av lesing, så er nok dette i ferd med å endres.

Og dette sier Apple om iPad og læring, noe som viser at det vi kan kalle "læringsmarkedet" er høyt oppe også for teknologileverandørene :

"Learning with iPad

An incredibly responsive Multi-Touch screen. A large, high-resolution LED-backlit IPS display. A design that's thin and light enough to take anywhere. iPad isn't just the best device of its kind — it's a whole new kind of device. And it's poised to change the learning landscape.

iPad apps are expanding the learning experience both inside and outside the classroom. From interactive lessons to study aids to productivity tools, there's something for everyone."

Ved Universitetet i Bergen er det igangsatt et forskningsprosjekt, "Learning in the digital age: Metacognitive feelings for text material presented on paper, computer screens and electronic reading devices" . Elisabeth Norman og Bjarte Furnes fra Psykologisk Institutt skal gjennomføre prosjektet, som er finansiert av Meltzerfondet.

LÆREBØKER / PENSUMLITTERATUR / DIGITALE KOMPENDIER

70 – 90 % av salget av lærebøker i UH-sektoren kommer i dag fra direkte salg til studenter, i følge forlagene (UK). En overgang til e-lærebøker via bibliotekene vil altså innebære en betydelig endring i forretningsmodellen for salg av lærebøker. Hva som er en lærebok er heller ikke en helt klart definert sak, det kan variere fra et lærested til lærested.

Det er delte meninger om det er bibliotekets oppgaver å stille lærebøker til rådighet, det være seg i e-format eller p-format. Mesteparten av e-bokmarkedet for lærebøker er også basert på at studenten selv kjøper og betaler. I dag kan studentene videreselge lærebøker, det er ikke mulig med e-lærebøker. Det kan føre til økt press på institusjonen (biblioteket) til å gjøre slike lærebøker tilgjengelige via et fellesabonnement.

I noen tilfelle er det ikke mulig for bibliotek å anskaffe e-lærebøker gjennom akseptable tilgangsmodeller. JISC-undersøkelsen i UK viser at bibliotekene gjerne vil tilby lærebøker, og at det er en særlig viktig tjeneste for fjernstudenter. Likevel vil det antakelig, med en så stor endring i salgsmodellen for lærebøker, bety store kostnader for bibliotekene og en uforholdsmessig stor andel av budsjettet.

Læremiddel-markedet er i endring – mange lærere ønsker også i større grad å skreddersy, legge til egenprodusert materiale og ikke minst gjøre det tilgjengelig i de læringssystemene som brukes. Det er også sannsynlig at e-læremidler blir mer og mer interaktive og dynamiske i utformingen.

Gartners "Hype Cycle for Emerging Technologies, 2010" sier dette om forlag som produserer læremidler:

"Educational publishers must focus more on tablets and less on e-ink devices as they are not selling e-books. Rather, they are selling curriculum content to varied constituents, including students, teachers and school administrators (not to mention school IT departments). Educational publishers are demanding cross-platform capabilities for development and consumption, so until Apple comes up with a cost-efficient solution to this issue, the educational market may need to look to future Android-based tablets."

PENSUMLITTERATUR PÅ LESEBRETT

Det foregår flere lesebrett- og e-bokprosjekter rundt på norske universiteter og høyskoler for tiden, blant annet er det prosjekter ved Høgskolen i Oslo, NTNU og Universitetet i Tromsø i tillegg til de to som er nevnt over. Det varierer om de har fokus på pensum og e-bøker, uttesting av lesebrett eller utlån av lesebrett. Felles for alle prosjektene er at det er utprøving og kompetanseheving i biblioteket.

UNIVERSITETET I OSLO

Ved universitetet i Oslo begynte de å låne ut lesebrett høsten 2009 og opplevde en enorm interesse for dette tilbudet. Dette var bakgrunnen for at de startet opp et lesebrettprosjekt i 2010. Det første semesteret delte de ut iPad til alle deltakerne på ett kurs og Papercaster Boox til alle deltakerne på et annet kurs. Pensum i fagene ble lagt på en såkalt "Drop-box" hvor studentene selv lastet ned dokumentene. Ved behov kunne studentene få hjelp til dette.

UiO brukte en del tid og ressurser på å forhandle med forlag om å få digitalisere og tilgjengeliggjøre bokkapitler og annet materiale som de ikke allerede hadde lisenser til å legge ut. Dette er et nytt område også for forlagene, noe som gjorde at det gikk en del tid til dette. Noen av filene forlagene leverte krevde tilpasning for å bli mer

brukervennlige, og dette var enda en jobb biblioteket måtte gjøre. Ingen deler av pensum i de to kursene var på norsk.

UiO erfarte at studentene var veldig redde for å ødelegge brettene og at de ikke brukte dem til noe særlig utover pensumlesing. Det siste var noe overraskende, og et kurs før prosjektkurs kunne ha hjulpet studentene til å utnytte teknologien bedre. En annen av konklusjonene fra prosjektet var at det i sammenheng med studier er en fordel å eie brettet, dette gjelder særlig iPad som blir som en personlig "PC". iPad viste seg også å fungere godt i gruppearbeid.

Målet for prosjektet var å markedsføre biblioteket og heve kompetansen

UNIVERSITETET I AGDER

Ved Universitetet i Agder startet de i 2010 opp et prosjekt med pensum på lesebrett som en del av det større prosjektet Læringsarena 2020. De har gått til innkjøp av lesebrett til tre ulike kurs. De to første fikk Kindle DX og det siste kurset fikk iPad. Biblioteket har hatt mye jobb med å gjøre klar lesebrettene og legge til rette for bruken. I det siste kurset som fikk utdelt iPad'er planla de å ha en workshop i starten hvor studentene får litt opplæring mens de legger inn filer i fellesskap.

Ingen deler av pensum var på norsk. Det norske pensumet var eventuelt på papir. Det samme gjelder ressurser som UiA ikke har lisenser på elektronisk. De har ikke gått i forhandlinger med forlag, da dette ville bli for ressurskrevende. De hadde også erfart at det gikk mye tid til å prøve seg frem ift registrering i BIBSYS, Amazon-kontoer, og andre praktiske løsninger.

UiA har ikke utlån av lesebrett i biblioteket utover gruppene som er med i prosjektet. Målet med prosjektet var å prøve ut lesebrett og å gjøre seg erfaringer med pensum på lesebrett.

ELEKTRONISKE KOMPENDIER

Universiteter og høyskoler investerer årlig store summer i innkjøp av elektroniske ressurser fra ulike leverandører innenfor faglig og vitenskapelig publisering. Det er avtalen med den enkelte leverandør som regulerer hvilken bruk som er lov, men de aller fleste tillater både videre digital kopiering internt i institusjonen og lenking/kopi i "samleverk" (som et kompendium kan defineres som). Dette er en del av det det betales for.

Eksempel fra Springer: *"Springer grants Licensee a non-exclusive, revocable and non transferrable license to allow its Authorized Users to access, browse, view, collate, display, search, retrieve, download, store on any hard drive or removable media drive, as well as print and copy the Content in print and digital form. Such use is permitted for educational, personal, scientific or research purposes only, and limited to the use as permitted and fully set forth in the License Agreement. Licensee and Authorized users may further use the Content as permitted by fair use rules or other limitations to copyright provided for by applicable national laws and regulations"*

Ordningen er annerledes for materiale som ikke er tilgjengelig elektronisk gjennom en lisensavtale med leverandør/utgiver/rettighetshaver. Hvis for eksempel materialet skal digitaliseres og distribueres/gjøres tilgjengelig fra en trykt versjon for å inngå i et kompendium, så må det inngå som en del av avtalelisensordningen for den norske UH-sektoren (og som er hjemlet i ÅVL § 13).

Kopinor (som nå eier Pensumtjeneste AS) har i samarbeid med Computas utarbeidet et kompendiesystem, eller en kompendiebutikk som de kaller det. Det opplyses fra Kopinor at fra og med neste avtaleperiode for UH-sektoren blir det ikke tillatt med produksjon lokalt av kompendier under Kopinors avtale. Kopinor stiller fra da av et online system til disposisjon for å sette sammen kompendier.

Det er uklart hvordan samspillet mellom dette systemet, som er nær knyttet til Kopinor-avtalen og dermed også vil gi en automatisk rapportering av antall nedlastinger for betaling, og de lisensierte ressursene som den enkelte institusjon allerede har tilgang til og som ikke skal omfattes av avtalelisensen (og som kan brukes til kompendier) innenfor dette systemet. Det gjelder også Open Access-materiale og materiale i det fri. Dette skal merkes på en måte som gjør at det ikke utløser vederlag, men hvordan dette løses i praksis er noe uklart.

Hver institusjon bestiller de kompendiene de skal ha, men alle skal kunne søke i en egen, ordinær "utgivelseskatalog" for å finne bøker og tekster til kompendiet. På spørsmål om hva som var grunnlaget for denne katalogen ble det sagt at leverandører til den var for eksempel BIBSYS, Bokbasen.no og CCC (mye Library of Congress-materiale). Man kan også laste opp egne filer. Det enkelte lærested er ansvarlig for at kompendiene identifiseres pr. kurs pr. semester pr. lærested. Man skal kunne søke i kompendier som andre har laget (hvis det er gitt tillatelse fra den som har laget det), men da kan man bare se hva som er innholdet, kan ikke laste opp filer fra andres kompendier (i alle fall ikke de som tilhører andre læresteder).

Det vil være mulig å laste filer opp i ulike læringssystemer.

Dette viser uansett at markedet for digitale læremidler, pensum og kompendier er i støpeskjeen, og flere aktører er på banen. Et marked kan selvsagt fint leve med mange aktører, så lenge brukerne og mottakerne kan forstå de ulike aktørenes styrke, svakhet og roller og kan foreta kvalifiserte valg.

MARKEDSFØRING AV E-BØKER I UH-SEKTOREN

Etter hvert som bibliotekene satser mer tid og ressurser på e-bøker, må denne nye tjenesten markedsføres aktivt for at brukerne skal endre vaner. Først og fremst må brukerne bli gjort oppmerksomme på ebøkene. Det kan være i form av at de ser dem i bibliotek katalogen, eller andre markedsføringstiltak. I følge Lonsdale og Armstrong (2010) bør markedsføring av e-bøker være del av en strategisk plan. Dette ser det ut til at man etterlever ved NTNU. I følge et foredrag Ole Husby holdt i 2009 er det en del av UBITs strategi å satse på e-bøker. Det vil blant annet si at biblioteket alltid skal velge å kjøpe elektronisk versjon av en bok dersom den er tilgjengelig. Dette er også et viktig markedsføringsgrep, da det tvinger brukerne inn i e-boken noe som øker sannsynligheten for at de velger en e-bok også neste gang.

Erfaring fra ulike prosjekt viser at det er viktig med en kritisk masse av e-bøker for at markedsføringen blir effektiv.

I tillegg til bibliotekets markedsføring, viser det seg også at de faglig ansatte har stor betydning for om studentene bruker e-bøker. På bakgrunn av det kan det være en ide at bibliotekene satser spesielt på å markedsføre ebøkene overfor de ansatte. Dersom man har undervisning og markedsføringstiltak overfor de ansatte som gjør at de blir vant med å benytte e-bøker, vil de sannsynligvis også sette flere e-bøker på pensumlistene. Og det at det finnes e-bøker på pensumlistene er kanskje den viktigste faktoren for å øke bruken av e-bøker blant studenter. Det kan også være mulighet at bibliotekarene ser gjennom pensumlistene og foreslå e-bøker der det finnes et likeverdig alternativ.

En annen mulig markedsføringskanal er å lage et elæringskurs for bruk av e-bøker. I og med at universitets- og høyskolebibliotekene i UH-nett vest satser mer på e-bøker nå, kan kanskje det være et aktuelt samarbeidsprosjekt.

Tradisjonell markedsføring som oppslag, informasjon via nettsider og lignende vil også være en naturlig del av markedsføringen av ebøkene.

BEHOV FOR KOMPETANSE I BIBLIOTEKENE

Etter hvert som flere og flere bibliotek velger å satse på e-bøker, er det viktig at bibliotekansatte også øker sin kompetanse på området. E-bøker i akademiske bibliotek er et komplekst område med mange forskjellige løsninger fra de ulike forleggerne og utgiverne. I tillegg finnes det mange ulike filformater og lesere, der noen er kompatible og andre ikke. Det viser seg også at mange av leserne og løsningene fungerer bra for

enkelpersoner, men at løsningene ikke passer like godt for akademiske bibliotek. (Kiriakova m.fl. 2010)

Det er viktig at bibliotekansatte vet hvordan man kan benytte seg av de ebøkene ens eget bibliotek tilbyr. Dersom det kommer en bruker med en iPad eller en Kindle bør de bibliotekansatte vite hvordan, eller om, man kan få e-bøker fra for eksempel Springer inn på leseren. For å kunne gjøre det trenger de bibliotekansatte å kjenne til ulike formater, begrensninger i de ulike forlagsløsningene og til en viss grad ulike lesere. På grunn av at utviklingen går så raskt i denne bransjen er det umulig å ha fullstendig oversikt, men en viss basiskunnskap vil kunne sikre at brukerne får relevant og kvalifisert hjelp. Det er ikke nødvendigvis slik at alle skal kunne alt, men alle som møter publikum i biblioteket bør ha kompetanse på søking og navigering, tilgang og pålogging. I tillegg bør det være noen som kan gi råd og veiledning når det gjelder nedlasting, DRM, feilmeldinger m.m.

Biblioteket må også ha kompetanse innen markedsføring. Shen (2011) mener at markedsføring antagelig er det viktigste i forhold til e-bøker på det nåværende tidspunkt. En ny tjeneste som e-bøker må markedsføres aktivt for at brukerne skal endre vaner. Man bør jobbe med hvordan man gjør e-bøkene tilgjengelige, undervisning og veiledning, og også oppslag og markedsføring via nettsider og lignende.

KRITERIER OG BETINGELSER FOR ANSKAFFELSE AV E-BØKER

- Permanent tilgang til anskaffete bøker. I tillegg kan det være aktuelt med abonnementsordninger for spesielle typer verk, for eksempel lærebøker og oppslagsverk.
- Innhold av høy kvalitet og relevans
- Metadata for titler (og eventuelt kapitler) som lett kan gjøres tilgjengelig i bibliotek katalog og lenketjenere
- Flere (helst ubegrenset) samtidige brukere
- Fulltekst søk
- Mulighet for notater og merking av tekst
- Mulighet for nedlasting og kopiering

- IP-basert tilgang. Eventuell pålogging for sluttbruker bør være via FEIDE.
- E-bøkene må være tilgjengelig hjemmefra ved pålogging til institusjonens nettverk.
- E-bøkene må være tilgjengelige i et åpent filformat (eks. html, xml, pdf).
- Detaljert og lett tilgjengelig bruksstatistikk

KONKLUSJONER OG ANBEFALINGER

Der er en avventende, men positiv holdning til e-bøker i norske universitets- og høgskolebibliotek. Ønsket om å anskaffe e-bøker er tydelig, men usikkerhet rundt modeller for anskaffelse, bruksbetingelser og pris i forhold til bruk gjør at mange sitter på gjerdet. I tillegg kommer de teknologiske utfordringene knyttet til ulike plattformer og leseinnretninger. Erfaringene med e-tidsskrifter gode, men det tok tid å få til overgangen fra papir- til e-tidsskrifter, og e-tidsskriftene spiser dessuten nå en uforholdsmessig stor del av bibliotekenes innkjøpsbudsjetter.

Bibliotekene trenger antakelig en kritisk masse av relevante e-bøker før brukerne er med på en tilsvarende overgang for bøker. Biblioteket må derfor etablere en strategi for utvikling av en e-boksamling. En kan for eksempel starte med å velge ut ett eller flere spesifikke fagområder/utdanninger og etablere et tilbud der med nok relevante titler. Erfaringer fra en slik satsing med markedsføring og registrering av bruksmønstre kan så danne grunnlag for en utvidelse av tilbudet, og valg av modeller.

Foreløpig er ikke etterspørselen stor, men det er ofte bibliotekene som selv er pådriverne for overgang til e-ressurser. Det trengs derfor ekstra markedsføring og mekanismer for å få brukerne på banen. Dette kan skje ved både å tilby nok relevant innhold og best mulig løsninger for bruk, og ved eventuelt å innføre regler om at dersom en tittel er tilgjengelig elektronisk så kjøpes den ikke inn i papirformat. Mange ulike plattformer forvirrer brukerne, de må kunne finne e-bøkene i det søkeverktøyet de vanligvis bruker for å finne bøker. Det må også være enkelt å se hva man kan og ikke kan gjøre med en e-bok og minst mulig barrierer for den bruken som anses som "vanlig" og forventet.

Det er etter vår mening ikke UH-bibliotekene sin oppgave å låne ut tekniske mobile innretninger for lesing, men biblioteket må ha en viss generell kompetanse på ulike leseformater og e-bokteknologi.

I tillegg til de ulike kommersielle leverandørene finnes det flere digitaliseringsinitiativ, der særlig eldre materiale i det fri gjøres fritt tilgjengelig. Dette er også noe bibliotekene kan inkludere i sine e-boktjenester.

REFERANSELISTE

- Briddon, J., Chelin, J., Ince, G., Redman, J., Sleat, A., & Williams, E. (2009). "E-books are good if there are no copies left": A survey of e-book usage at UWE library services. *Library and Information Research*, 33(104), 45-65.
- Bucknell, T. (2010). The 'big deal' approach to acquiring e-books: A usage-based study. *Serials: The Journal for the Serials Community*, 23(2), 126-134. Tilgjengelig fra: <http://uksg.metapress.com/openurl.asp?genre=article&id=doi:10.1629/23126>
- Christensen, A., Rasmussen, L., & Gasparini, A. (2011). Pensum på iPad. *DF-Revy*, 34(2), 7. Tilgjengelig fra: <http://rauli.cbs.dk/index.php/revy/article/view/3181>
- Ebøker ved UIB : Innstilling avgitt av utvalget for 'Elektroniske bøker og undervisningsreformen'* (2003). (Revidert utg.). Bergen: Universitetsbiblioteket i Bergen. Tilgjengelig fra: <http://www.ub.uib.no/prosj/LS2003/Eboker%20ved%20uib%20-%20redv.doc>
- Howard, J. (2011, 11. januar). University presses face watershed moment in explosion of e-book options. *The Chronicle*. Tilgjengelig fra: <http://chronicle.com/article/University-Presses-Face/125919/>
- JISC. (2009). *JISC national e-books observatory project: Key findings and recommendations*. Tilgjengelig fra: <http://www.jiscebooksproject.org/reports/finalreport>
- Joint, N. (2010). The electronic book: A transformational library technology? *Library Review*, 59(2), 83-91.
- Kiriakova, M., Okamoto, K. S., Zubarev, M., & Gross, G. (2010). Aiming at a moving target: Pilot testing ebook readers in an urban academic library. *Computers in Libraries*, 30(2), 5.
- Lampert, R. & Kaufman, C. (2010). *E-books: Beyond the hype. Essentials for scholarly and professional publishers*. Spi global. Tilgjengelig fra: http://www.online-information.co.uk/online2010/files/brochures/25192/eBooks_Beyond_the_Hype.pdf
- Landøy, A., Mikki, S., Skagen, T., & Stangeland, E. (2004). *Ebooks at Bergen University Library?* Tilgjengelig fra: <http://hdl.handle.net/1956/1820>
- Lonsdale, R., & Armstrong, C. (2010). Promoting your e-books: Lessons from the UK JISC national e-book observatory. *Program: Electronic Library and Information Systems*, 44(3), 185-206.

- Mangen, A. (2008). *Lese på skjerm eller papir: Hva er best?* Stavanger: Lesesenteret, Universitetet i Stavanger. Tilgjengelig fra:
http://lesesenteret.uis.no/forskning/forskeren_i_farta/article8422-4032.html
- Mikki, S. & Stangeland, E. (2006). E-books and their future in academic libraries. I: K. Garnes, A. Landøy & A. Repanovici (Eds.), *Aspects of the digital library*. (153-168). Laksevåg: Alvheim & Eide. Tilgjengelig fra: <http://hdl.handle.net/1956/1832>
- Morthorst, A. M. (2011). Brugerstyret indkøb af e-bøger. *DF-Revy*, 34(2), 4-5. Tilgjengelig fra:
<http://rauli.cbs.dk/index.php/revy/article/view/3180>
- Nicholas, D., Rowlands, I., Clark, D., Huntington, P., Jamali, H. R. & Ollé, C. (2008). UK scholarly e-book usage: A landmark survey. *Aslib Proceedings*, 60(4), 311-334.
- Nielsen, J. (2006, 17. april). F-shaped pattern for reading web content. Jakob Nielsen's alertbox. *Useit.Com: Jakob Nielsen on Usability and Web Design*. Tilgjengelig fra:
http://www.useit.com/alertbox/reading_pattern.html
- Olsen, M. H. (2011). *E-boka, kulturrådet og støtteordninger: En oppdatering*. Oslo: Kulturrådet. Tilgjengelig fra:
<http://www.kulturrad.no/sitefiles/1/Litteratur/dokumenter/Ebokrapport2010.pdf>
- Power, S. (2010). *A study on the usage, application and value of online books on Science Direct in an academic environment*. Amsterdam: Elsevier. Tilgjengelig fra:
http://www.info.sciverse.com/UserFiles/A_Study_Usage_Application_Value_Online_Books_onScienceDirect.pdf
- Renner, R. A. (2009). eBooks – costs and benefits to academic and research libraries. *Springer White Paper*. Tilgjengelig fra:
http://www.springer.com/cda/content/document/cda_downloadaddocument/eBooks.CostsandBenefitstoLibrarians.WhitePaper.pdf?SGWID=0-0-45-877950-0
- Reynolds, R. & Loffe, Y. (2010). *Digital textbook sales in US higher education: A five-year projection*. Tilgjengelig fra: <http://blog.xplana.com/reports/digital-textbook-sales-in-u-s-higher-education-%E2%80%93-a-five-year-projection/>
- Shelburne, W. A. (2009). E-book usage in an academic library: User attitudes and behaviors. *Library Collections, Acquisitions, and Technical Services*, 33(2-3), 59-72.
- Shen, J. (2011). The E-book lifestyle: An academic library perspective. *The Reference Librarian*, 52(1), 181-189.
- Slater, R. (2009). E-books or print books, “big deals” or local selections: What gets more use? *Library Collections, Acquisitions, and Technical Services*, 33(1), 31-41.

VEDLEGG 1 SPØRREUNDERSØKELSE OM E-BØKER I NORSKE UNIVERSITETS- OG HØGSKOLER

I arbeidet med utredningen om e-bøker i norske universitet og høyskoler ble det gjennomført en mindre spørreundersøkelse blant universitets- og høyskolebibliotekene (statlige og private). Utvalget ble gjort med utgangspunkt i Nasjonalbibliotekets database BIBLIOTEKs kategorier "høyskolebibliotek" og "universitetsbibliotek".

Undersøkelsen ble sendt ut pr. epost til 45 institusjoner:

"Vi håper dere vil ta dere tid til å svare på 10 spørsmål om e-bøker i deres bibliotek!"

Undersøkelsen er et ledd i en utredning om E-bøker i fag- og forskningsbibliotek (primært UH-sektoren), initiert av UH-Nett Vest. Utredningen skal leveres 1. april og vil bli fulgt opp av et seminar om e-bøker 9. mai i Bergen.

All informasjon som gis vil kun bli brukt som grunnlag for en generell analyse av anskaffelse og bruk av e-bøker i UH-sektoren.

E-bøker har vi definert som "elektroniske versjoner av bøker som produseres, publiseres og gjøres tilgjengelige over datanett (Internett) på vanlige dataterminaler eller andre digitale innretninger"

Svarfrist: 11. mars 2011

Det tar ca 10 minutter å svare på undersøkelsen. Klikk på lenken under for å komme til undersøkelsen:

<http://www.surveymonkey.com/s/JZRZLRQ>

På forhånd takk for hjelpen!

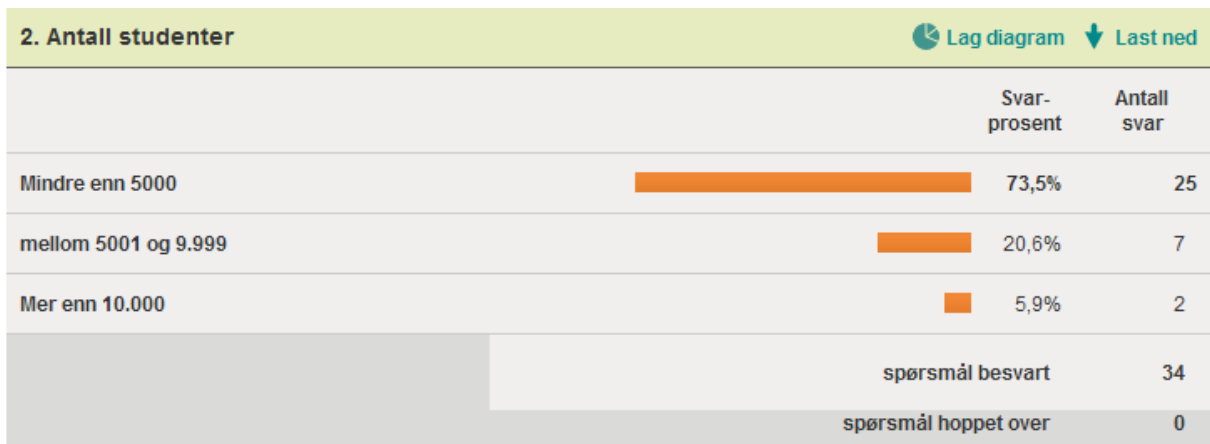
Hilsen

Kristine Abelsnes

redaktør for utredningen"

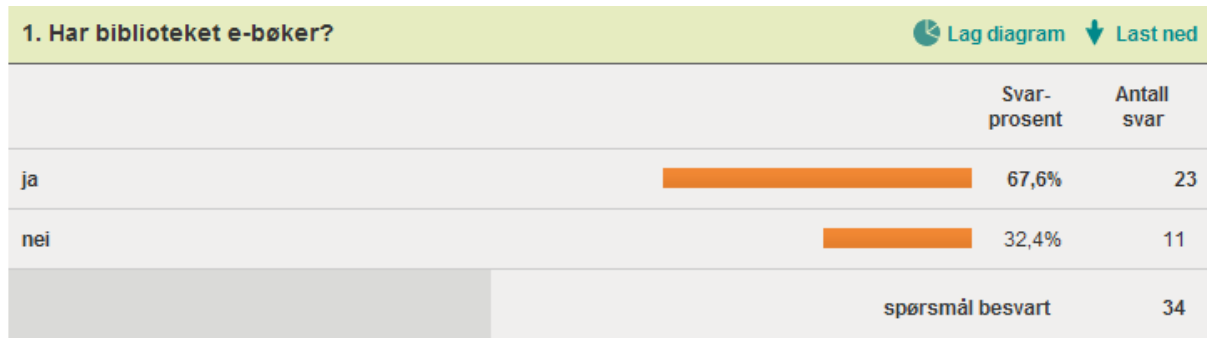
34 institusjoner svarte, noe som gir en svarprosent på i overkant av 75. Det igjen betyr at svarene sannsynligvis gir et representativt bilde av status for e-bøker i sektoren.

Antall studenter

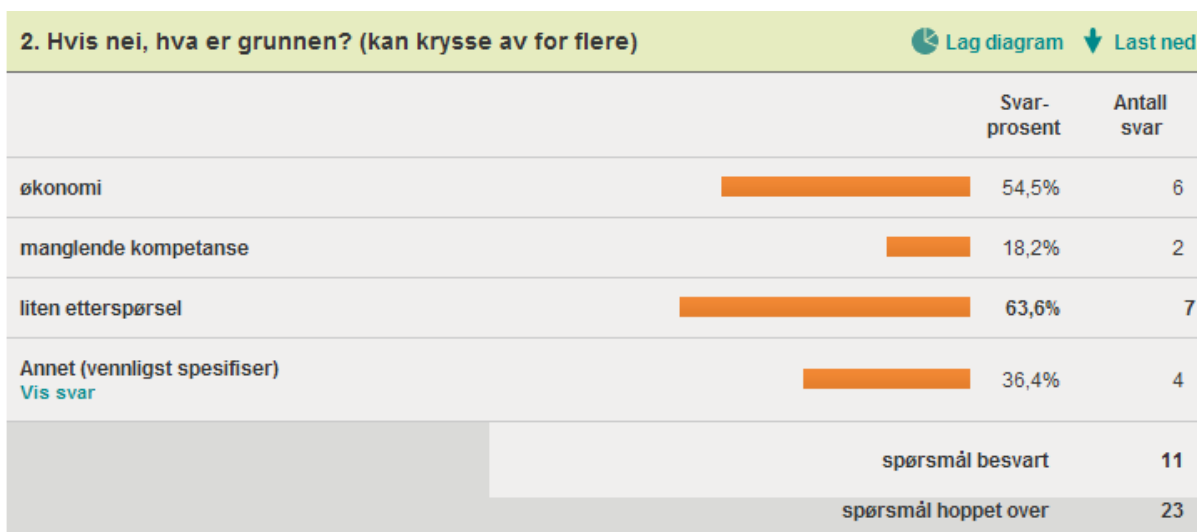

Vi ser at det er en stor overvekt av respondenter som har mindre enn 5000 studenter, mens bare ca 6% (dvs. 2 av 35) har over 10.000 studenter. Vi mener imidlertid at dette gir et nokså korrekt bilde av situasjonen. Det ER en stor overvekt av høgskoler med mindre enn 5000 studenter i Norge.

Har biblioteket e-bøker?

2/3-deler av institusjonene har e-bøker i en eller annen form.

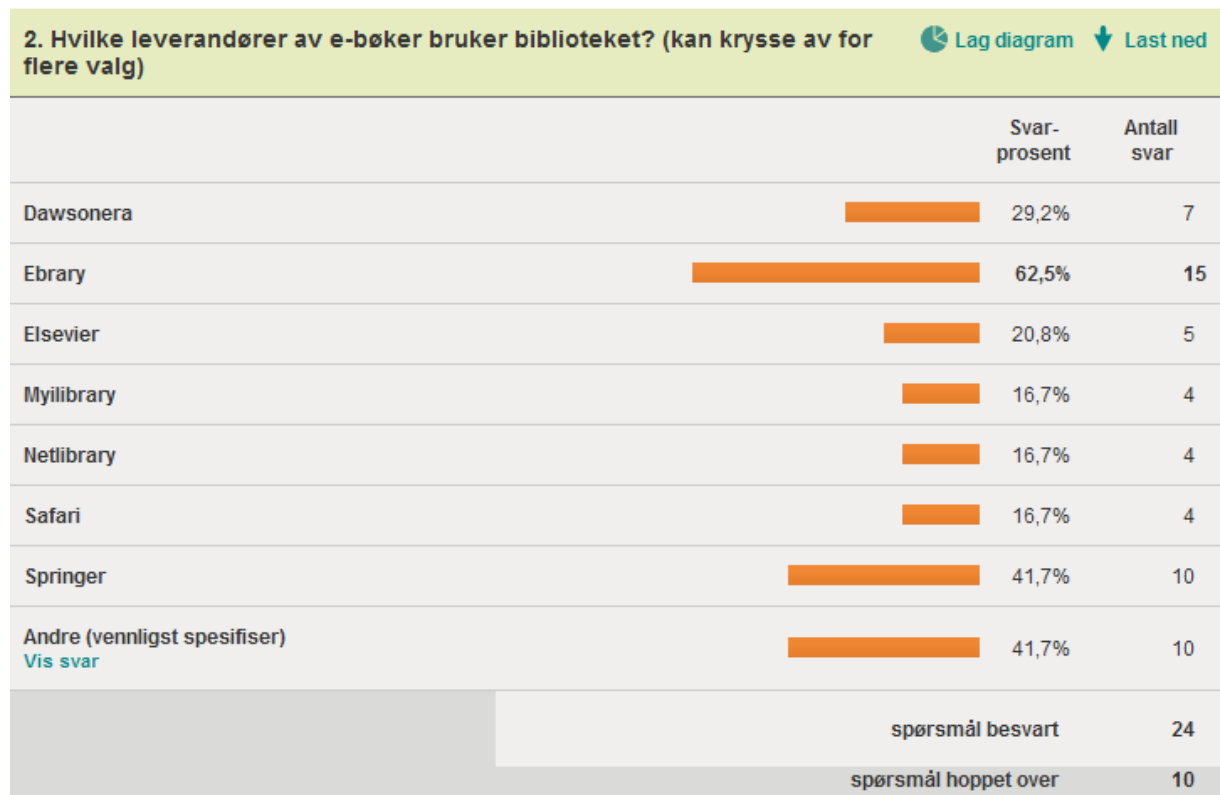

Liten etterspørsel og økonomi er oppgitt som de viktigste grunnene for at det ikke er anskaffet e-bøker. At økonomi spiller en rolle for anskaffelse av e-ressurser i bibliotekene, er ikke spesielt oppsiktsvekkende, men kombinert med liten etterspørsel viser det at det ikke har vært noe "grasrotpress" for å få dette inn som en prioritert del av tilbudet. Av andre grunner som oppgis, er at løsningene er for dårlige og at der ikke er nok relevante titler innen fagområdet.

Hvis ja, hvor mange titler har biblioteket anskaffet (estimert antall)?

Her varierer antallet sterkt, fra 2 til 300.000. Universitetene har klart flest titler, antakelig på grunn av mer utstrakt anskaffelse av store pakker som også inkluderer back files.

Hvilke leverandører av e-bøker bruker biblioteket?

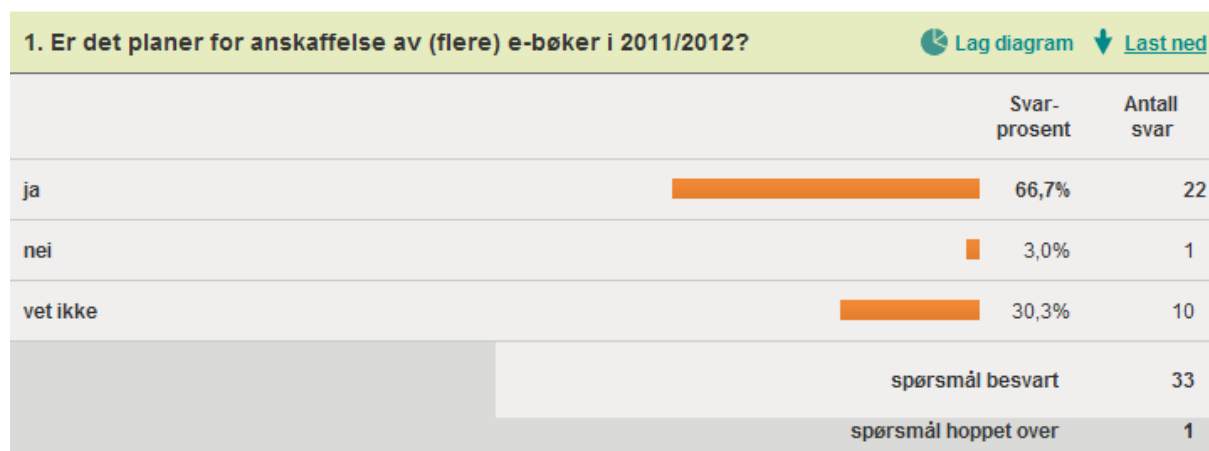
Et flertall på 15 (over 60 % av dem som har e-bøker) har abonnement på ebrary. Av disse er det 5 som bare har ebrary. Ebrary var tidlig ute med å markedsføre seg innen UH-sektoren, og det kan være grunnen til at flere har denne, mer enn at forretningsmodellene eller funksjonaliteten er spesielt populær. Det kommer fram en viss misnøye med funksjonalitet og plattform i enkelte kommentarer.

De fleste bibliotekene har et fåtall leverandører, og det virker som det i første rekke er aggregatorer som er rådende, slik som ebrary, Dawsonera, Netlibrary. At Springer skårer høyt, skyldes nok den nylig inngåtte konsortieavtalen mellom Springer og UH-Nett Vest for de 4 høgskolene på Vestlandet.

Men dette er ikke en andel som nødvendigvis gjenspeiler antall titler.

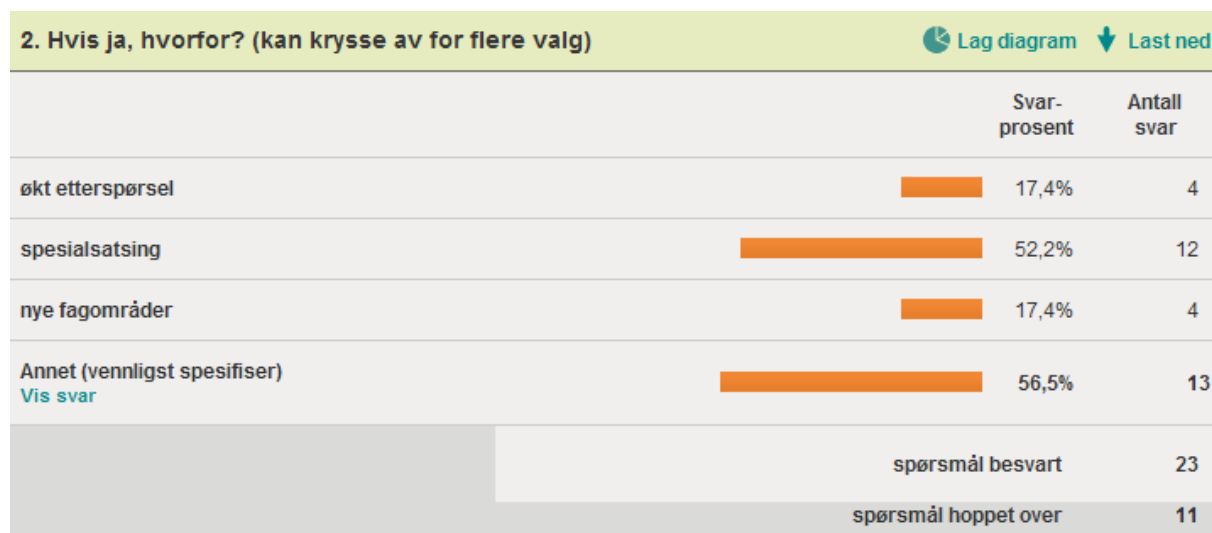
Ellers er det under Andre listet noen mindre leverandører, samt en del nisjekilder.

Er det planer for anskaffelse av (flere) e-bøker i 2011/2012?

Som oversikten over viser, har 2/3-deler planer for anskaffelse av e-bøker i de neste to årene. Av de 11 (dvs. Halvparten) som har oppgitt å ikke ha e-bøker, er det 4 som svarer ja på at det er planer og 7 svarer vet ikke. Totalt er det bare en respondent som svarer nei på spørsmålet. Mange av de institusjonene som ikke har e-bøker i dag og som er usikre på planene framover, er enten mindre høyskoler og/eller nisjeskoler, dvs. de tilbyr en spesialutdannelse, som for eksempel krigsskolene, politi, teologi. De høyskolene (og selvfølgelig universitetene) som tilbyr en bredde av fag og yrkesutdannelser har e-bøker i dag, og har planer om å anskaffe flere.

Hvis ja, hvorfor? (kan krysse av for flere valg)

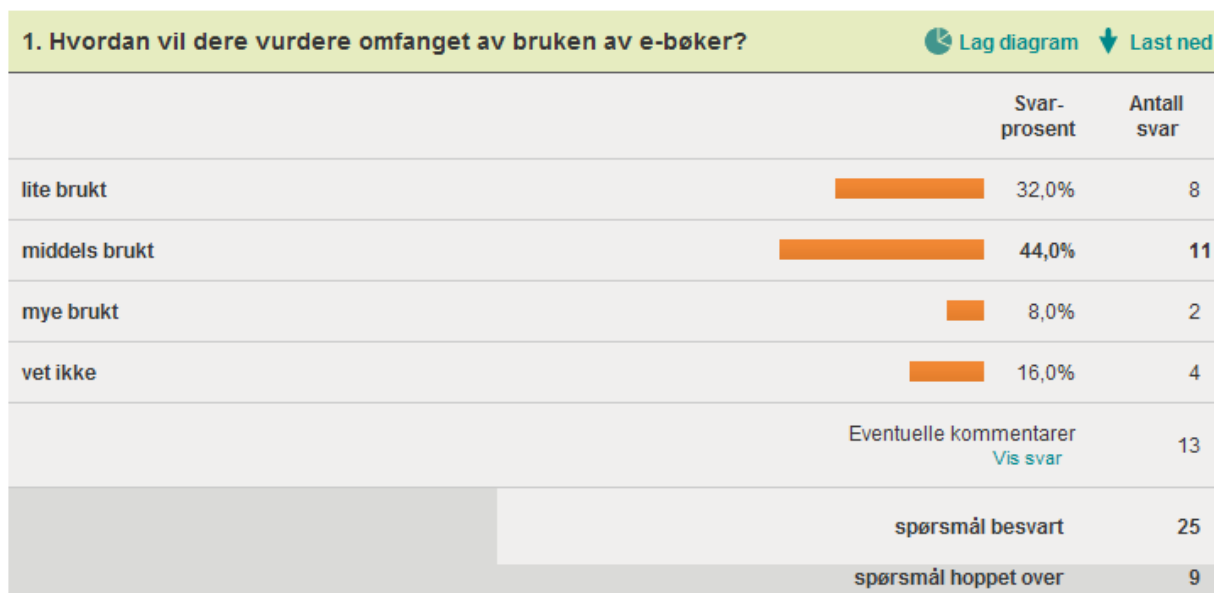

Som vi ser av svarene her, så er det ikke økt etterspørsel om peker seg ut som den viktigste grunnen for å anskaffe flere e-bøker. Det er bibliotekenes spesialsatsing og andre begrunnelser som oppgis som viktigst. Bak svaret Annet skjuler det seg følgende svar:

Viser 13text responses	Ingen svar v
3/1/11 3:31AM	View Responses
Hvis vi erfarer at det finnes bokpakker med e-bøker som treffer våre fagfelt bra - ønsker vi å bruke noe driftsmidler på e-bøker - om økonomien tillater det.	
3/1/11 5:40PM	View Responses
Ikke spesifikke planer, men vi vil gjøre en ny vurdering i år.	
3/1/11 11:00PM	View Responses
Glidende overgang til større andel elektroniske medier, ofte parallellinnkjøp med trykte utgaver.	
3/2/11 12:23AM	View Responses
Avlaste i forhold til pensumbøker der mulig Lansiktig strategi i forhold til fjernstudenter og bærekraftig bruk av bibliotekets arealer	
3/2/11 6:57PM	View Responses
Vi vil også kjøpe enkeltbøker.	
3/3/11 9:04PM	View Responses
<hr/>	
Da forskere og studenter er vant til elektronsike tidsskrifter så er e-bøker en naturlig måte å få tak i litteratur på.	
3/4/11 6:22PM	View Responses
Ønske om å holde tritt med utviklingen	
3/7/11 9:05PM	View Responses
Tro på at brukerne vil ha mer av det	
3/8/11 4:44PM	View Responses
Det er nok på tide å prøve noen titler	
3/10/11 5:07PM	View Responses
Ønsker å tilby pensumbøker som ebok der det er mulig (foreløpig få titler).	
3/10/11 10:07PM	View Responses
Vi skal vurdere e-bokporteføljen i 2011: evaluering av bruken, andre leverandører og tilrettelegging på nettet ("markedsføring") av ressuresene vi tilbyr	
3/11/11 5:35PM	View Responses

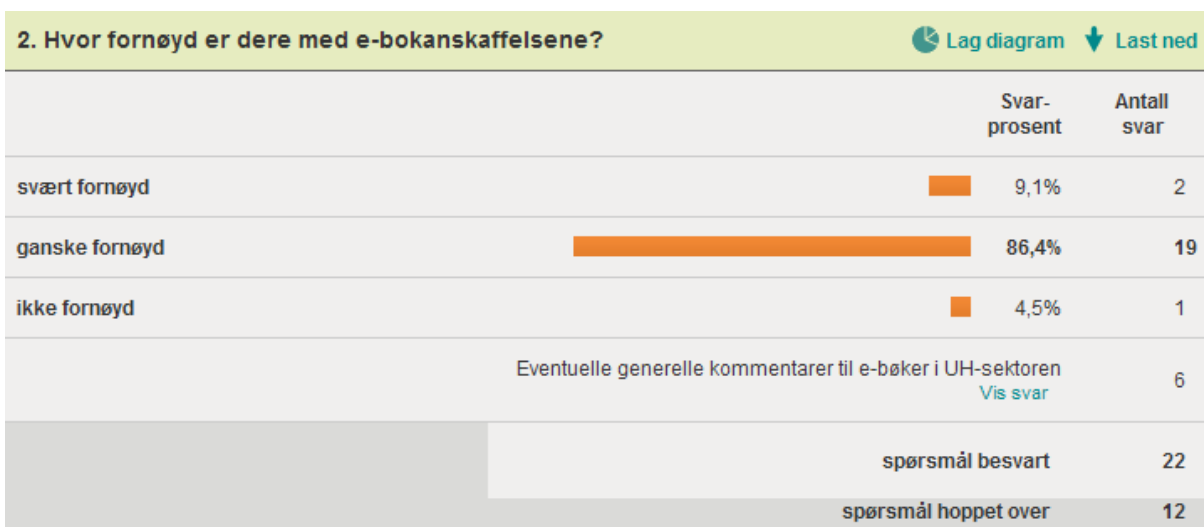
Vi kan jo tolke dette dit hen at bibliotekene stort sett står klare til å tilby flere e-bøker, men foreløpig mangler trykket nedenfra, og det mangler også en del på at leverandørene treffer helt med sine forretningsmodeller og tilbud.

Hvordan vil dere vurdere omfanget av bruken av e-bøker?

Hele 66 prosent sier at det er lite eller middels brukt, og 16 prosent vet ikke. Bare 2 institusjoner sier at det er mye brukt. Av de som sier det er lite brukt, er de som har færrest titler og minst erfaring med e-bøker, noe som også framgår av kommentarene. Hvor mye en kritisk masse av e-bøker har å si for bruk er imidlertid vanskelig å lese ut av disse svarene.

Hvor fornøyd er dere med e-bokanskaffelsene?

En ganske tydelig melding om at en er noe avventende til e-bøker , i alle fall hvor stor rolle de spiller akkurat nå, og vil spille i den aller nærmeste framtid. Der er usikkerhet mht behov, leverandører, og modeller.

Her er noen mer generelle tilbakemeldinger som også går i den retning, en forsiktig, avventende optimisme, hvis vi kan kalle det det.

Så langt ikke så mange erfaringer, men blant annet bestillingstiden er et stort minus. Når studentene kommer og trenger en bok er e-bokas store fordel at jeg kan skaffe den Nå... Trodde jeg. Men det tok nesten en uke å få tilgang til kopien. 3/1/11 3:32AM View Responses
Det er fortsatt betydelige utfordringer med e-bøker: Mange leverandører med ulike modeller Vanskelig å få oversikt over hvilke titler som er tilgjengelig Problemer med ulike DRM løsninger Mange e-bøker kan ikke brukes på lesebrett pga DRM 3/2/11 6:59PM View Responses
Som sagt er det så nytt ennå, så vi må vente på erfaring med denne typen bøker. 3/3/11 9:05PM View Responses
Veldig fornøyd med enkelte 3/3/11 9:08PM View Responses
plattformen til Ebrary har svakheter, er for spesiell 3/8/11 4:48PM View Responses
Stort ønske om norske titler, og særlig fagbøker.

VEDLEGG 2 OVERSIKT OVER NOEN LEVERANDØRER AV E-BØKER (SEPARAT DOKUMENT)

Foreligger som eget dokument.